

Koncept nacije u hrvatskom suvremenom romanu

Glavaš, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:576918>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-04**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)



SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Maja Glavaš

**Koncept nacije u hrvatskom suvremenom
romanu**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2020.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Maja Glavaš

Matični broj: 0081101498

Koncept nacije u hrvatskom suvremenom romanu

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: dr.sc. Sanjin Sorel

Rijeka, lipanj 2020.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Koncept nacije u hrvatskom suvremenom romanu* izradila samostalno pod mentorstvom prof. dr. sc. Sanjina Sorela.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Potpis

Maja Glavaš

Ovaj rad posvećujem svojim roditeljima, Ivanki i Mili, i svome sinu Matiji.

Dragi mama i tata, nikad ne bih uspjela bez vaše ljubavi i bezuvjetne podrške.

Hvala što ste uvijek vjerovali u mene i nosili me sve ove godine.

*Sine moj, bio si i ostao moja najveća motivacija. Zahvaljujući tebi, nikad nisam
odustala.*

SADRŽAJ

1. UVOD.....	2
2. NACIJA I NACIONALIZAM.....	3
3. TEORIJE NACIJE.....	5
3.1. Ernest Gellner.....	7
3.2. Benedict Anderson.....	8
3.3. Eric J. Hobsbawn.....	10
3.4. Siniša Malešević.....	11
4. KULTURNO PAMĆENJE.....	12
5. RAT I KNJIŽEVNOST.....	14
5.1. Nedjeljko Fabrio: Smrt Vronskog.....	16
5.2. Alenka Mirković: Glasom protiv topova.....	20
5.3. Ratko Cvetnić: Kratki izlet.....	25
5.4. Jurica Pavičić: Ovce od gipsa.....	29
5.5. Boris Dežulović: Jebo sad hiljadu dinara.....	33
5.6. Ivana Simić Bodrožić: Hotel Zagorje.....	38
6. INTERPRETACIJA RATA.....	42
7. MIT NAŠ SVAGDAŠNJI ILI KULTURNI RAT.....	43
8. ZAKLJUČAK.....	46
9. SAŽETAK.....	48
10. KLJUČNE RIJEČI.....	49
11. POPIS LITERATURE.....	50

1. UVOD

Tema nacije i nacionalizma važna je za svakog čovjeka jer određuje društvenu okolinu u kojoj živimo. Razumijevanje te teme olakšava i razumijevanje društva. Prvo poglavlje ovoga rada nastoji olakšati razumijevanje, uvodi u navedenu tematiku te se kao svojevrsna uvertira dotiče nekih od ključnih pojmova rada. Za shvaćanje današnjega stanja nacije bitan je i pogled na njezinu nacionalnu prošlost, koje ću se također dotaći.

Tijekom povijesti velik broj teoretičara bavio se pitanjem nacije. Danas postoje različita shvaćanja, a neka od najpoznatijih tumačenja dolaze od Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona i Erica J. Hobsbawna. Navedeni autori najčešće su citirani i njihova razmatranja su najprihvaćenija. Smatraju se „perjanicama modernističke vizije odnosa oblikovanja nacija i nastanka nacionalizma.“¹ Upravo iz tog razloga moje proučavanje ovoga pitanja svelo se na poznata djela tih autora i poimanje nacije prije svega kao društvene konstrukcije. Smatrala sam potrebnim u okviru ove teme reći nešto i o poznatom teoretičaru Siniši Maleševiću te njegovom viđenju nacionalnoga pitanja. „*Nacionalno pitanje* nalazi se na točki na kojoj se susreću politika, tehnologija i društvena transformacija.“² Prema tome, razumijevanje pojma nacije polazi od analize političkih, ekonomskih i inih društvenih promjena i uvjeta. Od izrazite je važnosti bilo u rad uključiti i pojmove poput kulturnog pamćenja i sjećanja kako bi se koncept nacije mogao u potpunosti zaokružiti.

Razmišljajući o romanima koji bi mogli biti izvori za temu moga diplomskoga rada, odlučujem se za one čija je tema vezana uz ratna zbivanja u Hrvatskoj 90-ih godina. Razlog tomu leži u utjecaju koji svaki rat ima na oblikovanje i poimanje nacionalnoga identiteta u pojedinca, kao i na sve društvene promjene koje donosi sa sobom. O ratu i književnosti bit će riječ u

¹ Vedriš, T., *Povratak nacije?*, Vijenac, (2017.), Matica hrvatska, br. 599, <http://www.matica.hr/vijenac/599/povratak-nacije-26425/>, (12. ožujka 2020.)

² Hobsbawn, E.J., *Nacije i nacionalizam: program, mit, stvarnost*, Novi liber, Zagreb, 1993.

istoimenom poglavlju. Korpus hrvatske ratne proze je opsežan te bi interpretacija svakog književnog djela unutar toga korpusa zahtijevala dug vremenski period. Zato za izučavanje teme ovoga rada uzimam šest romana: *Smrt Vronskog* Nedjeljka Fabrija, *Glasom protiv topova* Alenke Mirković, *Kratki izlet* Ratka Cvetnića, *Ovce od gipsa* Jurice Pavičića, *Jebo sad hiljadu dinara* Borisa Dežulovića i *Hotel Zagorje* Ivane Simić Bodrožić. Tematska okosnica svih romana je rat, ali se međusobno razlikuju po vremenu nastanka, pristupu temi, porukama koje ostavljaju te po odjeku u javnosti. Središnji dio moga rada bit će usmjeren interpretaciji navedenih romana. Interpretacija se odnosi na iščitavanje onih elementa koji upućuju na shvaćanja nacije i oblikovanje nacionalnoga identiteta. U ovome radu izostaje sistematsko navođenje tih elemenata jer o konceptu nacije u romanu možemo zaključivati iz niza njegovih sastavnica. Poglavlje *Mit naš svakidašnji ili kulturni rat* nametnulo se samo od sebe. U tome kontekstu spomenula sam rat koji se na kulturnom području vodio između zaraćenih strana 90-ih godina. Činilo mi se nezaobilaznim reći nešto i o ideološkoj dimenziji pisanja o ratu. O tome govori poglavlje *Interpretacija rata* u kojem nastojim odgonetnuti jesu li analizirani romani dio *velike ratne priče* ili su ratni kontranarativi.

2. NACIJA I NACIONALIZAM

Tko sam ja? Tko smo mi? Ta pitanja postavljamo sebi cijeloga života. Čovjek kao jedinka u mnogočemu se razlikuje od drugih, ali ima i onih karakteristika koje dijeli s drugim ljudima. Mogli bismo reći da ljudi cijeloga života žele biti dio nečega i kao takvi pripadati negdje. Potreba za pripadanjem nekoj zajednici samo je jedna od čovjekovih potreba. Čovjek može pripadati

nekoj organizaciji, grupi, obitelji, lokalnoj zajednici ili naciji. U ovome radu bit će više riječi o potonjoj pripadnosti.

Rječnička natuknica *nacija* definirana je kao „1. etnička, politička i kulturalna zajednica, povijesno oblikovana u različitim okolnostima i uvjetima na osnovi jezika, teritorija, tradicije, ekonomskog života, vjere, bitno prožeta težnjom za zajedničkom pripadnošću i vlastitom državno-političkom organiziranošću i suverenitetom; narod (hrvatska-a; francuska).“³ Koliko je za ljude važno pripadati takvoj zajednici svjedoče nam riječi koje stoje u *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima* iz 1945. godine: „Svatko ima pravo na nacionalnost. Nitko ne smije biti samovoljno lišen nacionalnosti niti mu se smije uskratiti pravo na promjenu nacionalnosti.“⁴

Društvene promjene zaslužne su za pojačano zanimanje za pojam nacionalnoga identiteta. Na području Balkana 90-ih je godina došlo do eksplozije nacionalnih osjećaja. Dogodio se rat koji je intenzivirao nacionalni identitet. Tako su upravo pitanja nacije obilježila posljednja tri desetljeća hrvatske povijesti. U ratnom periodu veliku je važnost imao i nacionalizam. Malo tko bi rekao da je termin *nacionalizam* pri početku svoga korištenja imao isključivo pozitivan predznak. Od kraja 2. svjetskog rata pa sve do danas, taj termin ima negativno značenje. Težnja nacija za stvaranjem država na nacionalnom načelu donijela je ne samo novu kartu Europe, već i mnogo zla u njoj. Termin *patriotizam* često se uzima kao istoznačnica termina *nacionalizam*. U rječnicima ćemo naići na njihovo različito tumačenje koje implicira njihovo pozitivno, odnosno negativno značenje.⁵

³ Anić, V., *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb, 2003., str. 795.

⁴ Malešević, S., *Države-nacije i nacionalizmi*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2017., str. 77.

⁵ U *Velikome rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića **patriotizam** je definiran kao „ljubav prema domovini, prema svojem narodu; rodoljublje, domoljublje.“ **Nacionalizam** je pak „politički, ideološki pojam“ koji označava „svjetonazor koji nacionalne vrijednosti nadređuje ostalim građanskim vrijednostima, dok je njegovo drugo značenje prekomjerno isticanje prava, težnji i vrijednosti vlastite nacije, često na račun drugih etničkih skupina i nacija.“

Rekla bih da je granica između ova dva pojma tanka, ali da ona ipak postoji. Voljeti svoj zavičaj, zemlju, ne smatram nečim lošim. Ipak, ako se na užtrb te ljubavi nešto loše događa *drugome*, nužno ju je smatrati štetnom i nezdravom. Tu štetnu i nezdravu *ljubav* nazvala bih nacionalizmom. Iako je teško vjerovati da u društvu 21. stoljeća ima mjesta za ovakvu vrstu *ljubavi*, ona je ipak prisutna i ogleda se u čestim slučajevima diskriminacije. Tako podatak iz 2016. godine svjedoči o tome kako se u Hrvatskoj „...rasa, etnička pripadnost ili boja kože te nacionalno podrijetlo navode kao osnove diskriminacije u gotovo svakoj četvrtoj pritužbi na diskriminaciju, koji su u uredu pravobraniteljice primili tijekom 2015.“⁶

Hrvatski filozof Nenad Mišćević u svojoj je knjizi *Nacionalizam: Etički pogled* dao sustavan prikaz suvremene debate o nacionalizmu. Na početnim stranicama knjige istaknuo je (pre)optimistično viđenje budućnosti rekavši kako je „Hrvatska (...) prešla put od samoobrambenog domoljubnog zanosa, preko tvrdih oblika nacionalizama do umjerenog, liberalnog rodoljublja, koje Hrvatskoj nudi budućnost unutar integrirane evropske zajednice.“⁷

3. TEORIJE NACIJE

O nastanku modernih nacija i razvoju nacionalizma u Europi i izvan nje postoje brojne teorije. U *moru* tekstova i različitih tumačenja ove tematike pronašla sam naslov koji mi je uvelike pomogao u snalaženju unutar opsežne literature. Riječ je o poznatom hrvatskom sociologu Vjeranu Katunariću koji je svojim djelom *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu* dao obol

⁶ Rapaić, S., (27.4.2016.) *Diskriminacija na nacionalnoj osnovi buja, a strategija suzbijanja ne postoji*, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/diskriminacija-na-nacionalnoj-osnovi-buja-a-strategija-suzbijanja-ne-postoji/889929.aspx>, (10. ožujka 2010.)

⁷ Mišćević, N., *Nacionalizam: Etički pogled*, Naklada Kruzak, Zagreb, 2006., str. 11.

ovoj tematici. U toj je knjizi, između ostalog, dao sustavan pregled teorija o nacijama i nacionalizmu. Teorije je podijelio na tri skupine: primordijalističke, modernističke i postmodernističke. Primordijalisti smatraju da je nacija povijesno ukorijenjena te da je ona nepromjenjiva, vječna kategorija. Među njima se ističu Clifford Geertz i Pierre L. Van den Berghe. Modernističke teorije doživljavaju procvat 80-ih godina prošloga stoljeća u radovima Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona i Erica Hobsbawna. Za razliku od primordijalista, ističu postojanje nacionalizma prije postojanja nacija. Naciju vide kao „...proizvod industrijalizacije, politike demokratizacije, masovnog obrazovanja i medija.“⁸ Među modernističkim poimanjima nacije nailazimo na različita mišljenja, ali im je zajedničko mišljenje o snazi i učinku djelovanja slike društva kao nacije. Stavovi postmodernističkih autora, među kojima su najpoznatiji Manuel Castells, Floya Anthias, Michael Billig i Nira Yuval Davis, razlikuju se između sebe, ali svi oni odbacuju modernistička tumačenja, prije svega poimanja o naciji i nacionalizmu kao etapama društvene evolucije. Postoje i oni autori koje je vrijedno spomenuti, a ne pripadaju u potpunosti navedenim pristupima. Tako je ime Anthony D. Smitha poznato u raspravama o ovoj tematici. Katunarić ga naziva *rubnim primordijalistom* jer tumačenjem o etničkim korijenima modernih nacija zapravo predstavlja most između primordijalističkog i modernističkog pristupa. Izvan svih navedenih pristupa nalazi se i tumačenje filozofa Jurgena Habermasa koji demokraciju smatra „vitalnijim izvorom moderne epohe od nacionalizma.“⁹ Svijetlu budućnost vidi u ideji Europske Unije.

U ovome radu prednost dajem modernističkoj teoriji koja je ujedno danas prevladavajuća teorijska škola.

⁸ Katunarić, V., *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003., str. 181.

⁹ Katunarić, V., *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.

3.1. Ernest Gellner

Mnogi bi naciju definirali kao odrednicu svih ljudi koja se dobiva rođenjem. Gellner pokušava opovrgnuti tu tvrdnju i opisati razvojni put nacije. Na samom početku njegove knjige *Nacije i nacionalizam* susreće nas s pojmovima *nacionalizam*, *nacionalni osjećaj* i *nacionalni pokret*. Političko načelo koje tvrdi da politička i nacionalna jedinica trebaju biti istovjetne naziva nacionalizmom. Nacionalni osjećaj definira kao osjećaj gnjeva potaknut kršenjem načela ili pak osjećaj zadovoljstva potaknut ispunjenjem istoga. Potaknuti tim osjećajem pojedinac/zajednica djeluje i to djelovanje naziva nacionalnim pokretom.¹⁰

Autor navodi one čimbenike koji sudjeluju u stvaranju modernog društva. Prvi čimbenik kojega spominje je moć. Ona stvara razliku između onih na *vrhu* i ostalih u društvu. Pristup obrazovanju drugi je važan faktor za razvijanje pismenosti i znanja koji omogućavaju snalaženje u modernom društvu i njegov napredak. Element koji je najpresudniji s nacionalističkog stajališta je različitost kulture. Glavne uzroke nestabilnog društvenog stanja vidi u političkim, obrazovnim i ekonomskim nejednakostima koje, ako se i poklope s etničkim i kulturnim nejednakostima, uzrokuju stvaranje etničkih zajednica.

Gellner ističe da je definiranje nacije točnije pomoću volje, kulture i njihova približavanja političkim jedinicama. To bi značilo da je nacija zajednica ljudi iste kulture koji su politički ujedinjeni. U svom djelu ukazuje i na vezu kulture i vjere u zajednicama te navodi povijesne slučajeve u kojima se nova nacija javlja definirana kao ukupnost svih pripadnika neke vjere na određenom teritoriju, npr. Muslimani u Bosni i Hercegovini. Ipak, u djelu možemo iščitati jasno ono što Gellner smatra nacijom: „Dva čovjeka pripadaju istoj naciji ako i

¹⁰ Gellner, E., *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura. Zagreb, 1998., str. 21.

samo ako dijele istu kulturu...“ i „...ako i samo ako jedan drugog priznaju kao pripadnike iste nacije.“¹¹

Kao zaključak Gellnerova shvaćanja nacije možemo uzeti da nismo rođeni s nacionalističkim osjećajem i kako se on sam po sebi ne podrazumijeva. Polazeći sa pozicija antiprimordijalizma, smatra nacionalizam svojstvenim samo određenom skupu društvenih okolnosti. Naziva ga „posebnom vrstom patriotizma koja postaje dominantna u određenim društvenim okolnostima koje prevladavaju u modernom svijetu i nigdje drugdje.“¹² Politički cilj nacionalizma, po Gellneru, stvaranje je nacionalne države. On tvrdi da su nacije izmišljene zajednice koje stvara čovjek, one su „artefakti ljudskih uvjerenja, odanosti i solidarnosti.“¹³

3.2. Benedict Anderson

Benedict Anderson, autor koji je izrastao iz tradicije britanske povjesničarske škole, smatra da je nacionalizam iznikao iz vjerskih zajednica i dinastičkog kraljevstva. *Radanje* nacije nije se dogodilo preko noći, već su za to trebale nastupiti brojne promjene. Scenu za suvremenu naciju postavili su na svjetsku pozornicu stjecaj kapitalizma, tiskarske tehnologije i raznovrsnost ljudskog jezika.¹⁴ Nacionalizam, kakvim ga danas znamo, razvio se 20-ih godina 19. stoljeća kao reakcija na pučke nacionalne pokrete u Europi. Svoj vrhunac i doživljava u njoj.

Anderson za naciju kaže da je “zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao istovremeno inherentno ograničena i suverena.”¹⁵ *Zamišljena* se odnosi na to što „pripadnici čak i najmanje nacije nikad neće upoznati većinu drugih pripadnika svoje nacije, pa čak ni čuti o njima, no ipak u mislima svakog

¹¹Gellner, E., *Nacije i nacionalizmi*, Politička kultura, Zagreb, 1998., str. 27.

¹²Isto, str. 157.

¹³Isto, str. 27.

¹⁴Anderson, B., *Nacija:zamišljena zajednica*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 49.

¹⁵Isto, str. 17.

od njih živi slika njihovog zajedništva.“¹⁶ Svaku od zamišljenih zajednica možemo razlikovati po načinu na koji su zamišljene. Anderson tvrdi da svaka nacija ima svoje granice. Ona se zamišlja kao suverena, odnosno kao zajednica koja samostalno vlada. Između ostalog ističe: „Svaki si individualni akter *zamišlja* zajednicu u kojoj će svoju slučajnu egzistenciju pretvoriti u *sudbinsku*, sudbinu sebe i zajednice.“¹⁷

Za razliku od Gellnera, koji tvrdi da je zajednica produkt *izmišljanja*, Anderson navodi da je rezultat *zamišljanja* njezinih pripadnika. Tom tezom Anderson se suprotstavio dotadašnjim teorijama koje su je definirale s obzirom na *objektivna* obilježja poput jezika, porijekla, zajedničke povijesti i teritorija. Ponudio je teoriju koja zagovara „ideju socijalno konstruiranog nacionalnog identiteta i na taj si način priskrbio epitet utemeljitelja postmodernističke koncepcije nacionalnog identiteta.“¹⁸ Gellneru se zamjera što se u razjašnjavanju koncepta nacije nije dovoljno bavio važnim pitanjem emocionalne obojenosti nacionalizma koju, pak, Anderson spominje u svojim promišljanjima o naciji.¹⁹

3.3. Eric J. Hobsbawn

Jedan od najpoznatijih povjesničara našega doba, Eric J. Hobsbawn, nudi povijesno shvaćanje pojma nacije. Hobsbawnov pristup ovom pitanju obilježilo je njegovo marksističko zaleđe. Razlog nastanka nacije vidi u pojavi *klasne svijesti*. Prema tom shvaćanju korijen nacije je moguće otkriti tek u vrijeme

¹⁶ Isto, str. 17.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Blanuša-Božić, Z., *Nacija bez subjek(a)ta, Kakva je poststrukturalistička koncepcija nacije?*, Filozofska istraživanja, br. 30 (2010), 1-2; str. 311.

¹⁹ U svojoj knjizi *Nacije i nacionalizam*, E.J. Hobsbawn navodi: „Jedina je veća moja zamjerka Gellnerovom radu ta što njegova omiljena perspektiva modernizacije odozgo otežava da se odgovarajuća pažnja posveti pogledu odozdo.“ *Pogled odozdo* odnosi se na naciju kakvom je vide pripadnici naroda, a ne vladajuće elite.

pojave masovne politike. Otud i njegov koncept *zamišljanja tradicije*.²⁰ Taj bi koncept označavao „pokušaj da se u modernoj urbanoj i političkoj praksi nešto novo zamišljeno dovodi u vezu i, dapače, izjednači sa starim.“²¹ Veza staroga i novog „učvršćuje se redovitim ponavljanjem obreda i ceremonijala posvećenih novoustanovljenoj praksi.“²²

Njegovo tumačenje nacije donekle je slično Gellnerovom. Slaže se s Gellnerom oko kronologije nastanka nacije i nacionalizma. Dijeli njegovo mišljenje o tome da je nacionalizam stvorio naciju. Navodi tri kriterija po kojima se narodi mogu klasificirati kao nacija:

1. kriterij je povijesna povezanost s nekom trenutno postojećom državom ili državom s relativno dugom i nedavnom prošlošću.

2. kriterij odnosi se na postojanje kulturne elite s dugom tradicijom koja posjeduje pisani nacionalni književni i administrativni jezik. Nacionalna identifikacija temelji se na jeziku.

3. kriterij je osvajačka sposobnost naroda.

Ideju nacije ne vidi odjeljivu od pojma *nacionalne države*. Smatra kako je pojam nacije sam po sebi nestalnoga oblika, a budućnost društva vidi u slabljenju nacionalističkog osjećaja. Tvrdi kako je nacionalizam prošao svoj vrhunac te da je danas njegovo značenje oslabljeno.

3.4. Siniša Malešević

Smatram da je u okviru ove tematike potrebno nešto reći i o djelima Siniše Maleševića, koja nam nude alternativnu interpretaciju pojmova *nacija* i *nacionalizam*. Za razliku od većine teoretičara nacije, on dovodi u pitanje

²⁰ Vedriš, T., *Povratak nacije?*, Vijenac, (2017.), Matica hrvatska, br. 599, <http://www.matica.hr/vijenac/599/povratak-nacije-26425/>, (12. ožujka 2020.)

²¹ Katunarić, V., *Sporna zajednica: nacije i nacionalizmi*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, str. 121.

²²Isto.

postojanje nacija kao zbiljskih, činjeničnih entiteta. Primordijalisti, modernisti i postmodernisti objašnjavaju povijesne izvore fenomena nacije, nude teorije o silama koje su izrodile doba nacija i nacionalizama, ali ne govore ništa o promjenjivom karakteru tih fenomena. Malešević *državu-naciju* vidi kao političku zajednicu koja mora posjedovati određenu organizacijsku strukturu.

Tvrđi da nema dokaza za postojanje nacionalnog identiteta. Ističe da je, ako nacionalni identitet i postoji, za njegovo definiranje potrebno uzeti u obzir niz dimenzija: psihološku, kognitivnu, emocionalnu, motivacijsku, kao i niz ekonomskih, kulturnih, ideoloških i prisilnih aspekata. Vjeru u postojanje nacija i nacionalnih identiteta izjednačava s vjerom u postojanje vještica i magijsku moć. „Početkom 21. stoljeća *država-nacija* postala je dominantnom formom organizacije društva, a nacionalizam se u cijelom svijetu utvrdio kao primarni izvor državne legitimnosti.“²³

Kao ljudska bića uvijek smo pod nekim utjecajem, pa se i naši stavovi oblikuju pod utjecajem raznih čimbenika. Ti čimbenici uvelike se odnose na ideološke procese koji „naturaliziraju i normaliziraju bivanje nacijom kao samorazumljiv i jedini legitiman način osmišljavanja svijeta u kojem živimo.“²⁴ Nacionalni identitet Malešević naziva tek simptomom nacionalističke ideologije, a tu ideologiju naziva nacionalizmom, za kojega kaže da se uspio uvući u srca i domove ljudi.²⁵ Ideologija dolazi s modernosti, a Solar ju je definirao kao „sistem pojmova i stavova koji uvjetuje mišljenje i ponašanje, a koji ujedno prikriva vlastito izvorište u određenim interesima.“²⁶ Dominantna vladajuća ideologija utječe na javnost preko obrazovnog i informativnog sustava, a jedan od važnijih kanalizatora vladajućih ideologija su masovni mediji.

²³ Malešević, S., *Države-nacije i nacionalizmi*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2017., str. 210.

²⁴ Isto, str. 187.

²⁵ Isto.

²⁶ Milivoj, S., *Roman i mit: Književnost, ideologija, mitologija*, August Cesarec, Zagreb, 1988., str. 10.

4. KULTURNO PAMĆENJE

Pitanje nacije mora se promatrati iz više kutova. Jedan od njih je i pamćenje. U tom kontekstu koristit ću se jednom dimenzijom ljudskoga pamćenja, pojmom *kulturnog pamćenja* koji služi kao „krovni termin za funkcionalne okvire koji se javljaju pod napomenama stvaranje tradicije, odnos prema prošlosti i politički identitet, odnosno imaginacija.“²⁷ Ono omogućava da se i fenomen nacije sagleda u drugačijem svijetlu.

Jan Assman tvrdi da do kulturnog pamćenja dolazi kada mimetičke rutine poprime status rituala. Oni se odnose na oblik predaje i uprizoravaju kulturni smisao. Isto vrijedi i za stvari poput simbola, idola, ikona, spomenika... One upućuju na neki smisao.²⁸ Uz pomoć ovoga pojma možemo objasniti nastanak nacija i novih država. Maurice Halbwachs pak ističe da je i pamćenje pojedinca kolektivno oblikovano, i da sjećanja pojedinca posjeduju samo individualne osjećaje, ali ne i sjećanja. U tome kontekstu navodi i pojam *figure sjećanja*. One su povezane s nekim konkretnim prostorom i vremenom. „Najprvobitniji medij svake mnemotehnike jeste uprostorenje.“²⁹ Jan Assman ukazuje na važnost prostora u kulturi sjećanja. Ističe da cijeli krajolici mogu poslužiti kao medij kulturnog pamćenja. Za pamćenje navodi da postupa rekonstruktivno misleći pri tome da se prošlost unutar pamćenja neprestano reorganizira u skladu s promjenama u sadašnjosti. Halbwachs ukazuje i na bitnu razliku u poimanju povijesti i prošlosti. Povijest je vođena faktima i ona je samo jedna. Kao takva odbacuje svaku vezu s nekom grupom i donosi sudove nezavisno od njih. Pamćenje sagledava život grupe iznutra, uzimajući u obzir njen duhovni život i pripovijesti u koje su smještene sjećanja grupe. Možemo reći da se u sjećanju

²⁷ Assman, J., *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Nakladnik Vrijeme, Zenica, 2005., str. 27.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, str. 70.

rekonstruira prošlost. Po toj logici i književna djela predstavljaju opeke u gradnji prošlosti. Ona svjedočenjem potvrđuju tvrdnju da je prošlost zapravo kulturno ostvarenje.

Književno prikazivanje stvarnosti problematizira kompleks pitanja i odgovora koji pokazuju da povijest nije samo povezana s pamćenjem, već i s konstruiranjem identiteta. Iz tog će se razloga interpretacija romana u ovome radu dotaći pamćenja, sjećanja i zaborava, koje možemo shvatiti kao figure oblikovanja nacionalne kulture i nacionalnog identiteta. Osim toga, potrebno je dotaknuti sve one elemente na osnovu kojih nacija gradi vlastitu samosvojnost, a to su: običaji, jezik, moral, kulturni i znanstveni kapital.³⁰ Da bi djelo postalo medij kulturnoga pamćenja, ono mora ostaviti traga i biti poznato široj publici. To se pak postiže uspješnim marketingom, promocijama, javnim raspravama i naposljetku ulaženjem djela u obrazovni sustav. Romani *Hotel Zagorje* i *Smrt Vronskoga* imaju dobre šanse da postanu medij kulturnoga pamćenja. Uvršteni su u popis lektire, *Hotel Zagorje* čitaju učenici 7. razreda, dok se *Smrt Vronskog* čita u 4. razredu srednje škole. Diljem Hrvatske promovirao se spomenuti roman Ivane Šimić Bodrožić, a i mediji su mu dali pozamašan prostor. *Glasom protiv topova* nije ušao u obrazovni sustav, ali je privukao pažnju čitatelja, što činjenicom da *priču kazuje* nekadašnja najbliža suradnica Siniše Glavaševića, što brojnim javnim čitanjima i raspravama, što autoričinim oštrim pogovorom u drugom izdanju. Pavičićeve *Ovce do gipsa* su ekranizirane pa su na taj način prenijele poruku, dok je Cvetnićev *Kratki izlet* dobio nagradu Ksaver Šandor Gjalski za najbolje prozno djelo 1997. godine. Bez obzira na nagradu kritike nije postao *popularno* štivo. Dežulovićev roman *Jebo sad hiljadu dinara* čitatelji su ocijenili odlično, ali se za taj roman rijetko čulo iz medija. Za njega su saznali tek oni koji prate Dežulovićev rad. Za prosječnog čitatelja djelo je ostalo nepoznato.

³⁰ Žužul, I., *Pamćenje, sjećanje i zaborav: figure oblikovanja nacionalne kulture*, Dani hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 37, No. 1, 2011., str. 61.

5. RAT I KNJIŽEVNOST

Prijelomni događaji u povijesti čovječanstva uvijek su imali utjecaj na književnost. Raspad Jugoslavije, ratna događanja te formiranje novih država, imala su važnu ulogu u stvaranju književnih djela na našim prostorima. I oni autori koji su željeli odgovoriti izazovu ratnoga pisma bili su u strahu stvarati zbog ideologije. „Književnost za vrijeme rata želi svjedočiti, a ne izmišljati jer je zbilja oko tadašnjih pisaca bivala fantastičnijom od fikcije, pa je za posljedicu doslovno značenje nadjačalo umjetničko.“³¹ Mnogi anonimci žele svoje iskustvo pretočiti u književno djelo. Literarno su reagirali i već afirmirani književnici. Godine iza rata donose neko novo razdoblje u književnosti. „Očaj poniženja i sramota rata nisu postali pukom inspiracijom. To su bile činjenice pred kojima književnost više nije mogla zatvarati usta i oči svoje savjesti.“³²

Za vrijeme rata, kao i nakon njega, velik je broj tekstova rasut po novinama. Ipak, prve knjige proze inspirirane ratom kreću s izdavanjem početkom 90-ih. Primorac te knjige smješta u prvu fazu stvaranja ratnoga romana. Kritika autorima tih djela odnosi se na njihov amaterizam u spisateljskom zanatu koje za posljedicu nosi teško snalaženje s ratnom tematikom. U mnoštvu naslova Primorac ističe Nedjeljka Fabrija i Irenu Vrkljan kao jedine autore koji su se uspjeli snaći sa zahtjevnom tematikom. Fabrijevo djelo *Smrt Vronskog* (1994.) smatra iznimno važnim za onodobni kontekst. Toj fazi pripadaju i djela autobiografske proze te esejističke knjige koje su tih godina doživjele procvat. Drugu fazu stvaranja ratnog pisma Primorac smješta u razdoblje od 1995. do kraja 1997. To razdoblje karakterizira „transpozicija dokumentarnoga u pripovjedno“³³. Kao ogledne primjerke tog razdoblja navodi

³¹ Primorac, S., *Linija razdvajanja: Hrvatska proza o ratu i njegovim posljedicama 1990-2010*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012., str. 98.

³² Donat, B. *Rat i književnost : tri zapisa*, Književna Rijeka : časopis za književnost i književne prosudbe, ur. Davor Velnić, 2 (1997), 1, str. 60-67.

³³ Isto.

romane *Glasom protiv topova* Alenke Mirković i *Kratki izlet* Ratka Cvetnića. Primorac tvrdi da su obje knjige postale *znakovi vremena* i veliki književni događaji u dotadašnjoj skromnoj produkciji ratnih romana i priča. Naziva ih i *signalima velikih promjena* jer su „nagovijestile vraćanje težišta od dokumentiranja stvarnosti, poetike svjedočenja, prema fikcijskim tekstovima, od izгона metafore prema njezinu povratku-postupnom narastanju novelističke i romaneskne produkcije inspirirane ratom i njegovim posljedicama.“³⁴ Kao važan naslov za ovu fazu u književnosti, Primorac spominje i djelo *Ovce od gipsa* Jurice Pavičića. Kao poseban dio ratne priče sudjeluju i pisci s egzilantskom sudbinom. Razdoblje prvog desetljeća 21. stoljeća dijeli na dvije skupine tekstova koji dominiraju: priče u kojima se radnja događa u stvarnom vremenu rata i neposredno prije i nakon njega (tu između ostalog ističe roman *Jebo sad hiljadu dinara* Borisa Dežulovića) te tekstove čija je radnja smještena u vrijeme nakon rata, ali se rat u njima spominje kao glavni uzrok svih društvenih nedaća. U ovu grupu tekstova možemo svrstati roman Ivane Simić Bodrožić *Hotel Zagorje*. Iako ga Primorac ne spominje u svojoj knjizi, navodim ga ovdje jer ću se kasnije baviti njegovom interpretacijom.

Način na koji je Primorac klasificirao tekstove koji se bave ratnim zbivanjima na ratnim prostorima nije istovjetan klasifikaciji novog hrvatskog ratnog romana koju daje Julijana Matanović. Ona smješta ratne romane u tri vremena:

- 1) Vrijeme prvo (1992. – 1997.) – u njemu ističe aktivnost afirmiranih autora, ali kao i Primorac tvrdi da je to vrijeme raznih prvijenaca. U ovo vrijeme smješta i rubne žanrove čiji su autori najčešće ratni izvjestitelji te one kojima je rat poslužio kao „scenska dekoracija“

³⁴ Primorac, S., *Linija razdvajanja: Hrvatska proza o ratu i njegovim posljedicama 1990-2010*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012., str. 17.

- 2) Vrijeme drugo (1997. – 2000.) – ono razdoblje u kojemu je još važno autorovo ratno iskustvo, ali počinje se raspravljati i o književnim vrijednostima djela
- 3) Vrijeme treće (od 2000.) – vraćanje pravom prostoru književnosti u kojem je naglasak isključivo na književnom tekstu

Za povijest svakoga naroda od iznimne su važnosti književna djela nastala na jeziku toga naroda. Ona postaju svjedocima prošlosti te su sastavni dio procesa oblikovanja nacionalne povijesne svijesti. Kao takva predstavljaju i izvor određene mitologizacije narodne povijesti.³⁵

5.1. Nedjeljko Fabrio: *Smrt Vronskog*

*Zlo je kad ljudska jedinka pristane na povijest, a tragedija kad cijeli jedan narod povjeruje u vlastitu povijesnost i u pravo na prava koja iz toga izvlači.*³⁶

Neki od tada afirmiranih autora ni u ratu se nisu tek tako odrekli pisanja. Ostali su dosljedni svome pozivubte su za vrijeme ratnih događanja stvarali prava umjetnička ostvarenja. Jedan od njih bio je i Nedjeljko Fabrio. „Autor najrelevantnijih hrvatskih romana napisanih na temu snalaženja bezimenog pojedinca u žrvnju velike i ozbiljne povijesti, romanom *Smrt Vronskog* (1994.) samo je nastavio svoju temu.“³⁷ *Smrt Vronskog* pripada odvjetku postmodernističke historiografske metafikcije. Jedna od odrednica ovog hibrida historiografije i književnosti su intertekstovi koji su uvedeni u roman. Ti

³⁵ Dyras, M., *U potrazi za novim identitetom: naracije o hrvatskom identitetu u devedesetim godinama dvadesetoga stoljeća*, Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu, Vol. 1, No. 2, 2010., str. 60.

³⁶ Fabrio, N., *Vježbanje života / Smrt Vronskog*, Mozaik knjiga d.o.o., Zagreb, 2013., str. 512.

³⁷ Matanović, J., *Od prvog zapisa do „povratka u normalu“*, Sarajevske sveske, br. 5, 2004., <http://sveske.ba/en/content/od-prvog-zapisa-do-povratka-u-normalu>, (15. veljače 2020.)

tekstovi svjedoče povijesnim zbivanjima i verificiraju povijesne događaje. Ovaj roman demonstrira ono što Linda Hutcheon naziva *a sense od the presence in the past*, tj. shvaćanje da se povijest može razumjeti samo iz vlastitih tekstova i diskurzivnih tragova, bili oni književni ili povijesni.³⁸

Roman tematizira ne tako davnu povijest, vrijeme velikosrpske agresije na Hrvatsku početkom 90-ih. U djelu se povijest očituje kao ludost, smrt. Postmodernistički stav između ostalog ističe i to da je povijest „samo još jedna naracija čije su paradigmatičke strukture tek fikcionalne. Ona je zatočenica vlastitih neshvaćenih mitova, metafora i stereotipa.“³⁹ Ovaj roman progovara o odnosu malog pojedinca i *velike povijesti*, te o razlozima propadanja statusne i imovinske degradacije koje pripisuje ratu, jednoj od totalitarnih ideologija 20. stoljeća. Nedjeljko je nekoliko puta ponovio kako je njegova sreća što ima dugo pamćenje te da ga ne zanima povijest kao kulisa zbivanja, već su sudbine posve nebitnih i nevažnih ljudi ono što neprekidno potiče njegovu potrebu za bilježenjem tragičnosti odlazaka i dolazaka, spremanja stvari, pakovanja i ostavljanja osobne memorije u prostorima iz kojih se mora uslijed ratnih ili političkih vjetrova iseliti.⁴⁰ Fabrijev odnos prema povijesti očituje se posebno u pismu koje Vronski piše majci: „Zlo je kad ljudska jedinka pristane na povijest, a tragedija kad cijeli jedan narod povjeruje u vlastitu povijesnost i u pravo na prava koja iz toga izvlači.“⁴¹

Smrt Vronskog je roman koji možemo čitati i kao nastavak djela koje pripada kanonu svjetske književnosti, Tolstojeve *Ane Karenjine*. Djelo se sastoji od sedam poglavlja. Prvih šest nosi naslove rednog broja poglavlja dok posljednje, sedmo, nosi naziv *kob*. Završno poglavlje svojim nazivom podsjeća na posljednje poglavlje Mažuranićeva spjeva *Smrt Smail-age Čengića*. U spjevu

³⁸Nemec, K., *Historiografska fikcija Nedjeljka Fabrija: (Promišljanje povijesti u „Jadranskoj trilogiji“)*, Književna kritika o Nedjeljku Fabriju, Dora Krupićeva, Zagreb, 2007., str. 158.

³⁹Flaker, A., *O legitimnosti Fabrijeva postupka*, Književna kritika o Nedjeljku Fabriju, Dora Krupićeva, Zagreb, 2007., str. 257.

⁴⁰Matanović, J., *Je li to za nas dobro ili može biti nije?*, Kolo, 12 (2002/2003), str. 19.

⁴¹Fabrio, N., *Vježbanje života / Smrt Vronskog*, Mozaik knjiga d.o.o., Zagreb, 2013., str. 512.

i romanu se pod nazivom *Kob* skriva simbolička slika razrješenja situacije i ostvarenje sudbine pojedinca. *Smrt Vronskog* u podnaslovu glasi: *Deveti dio Ane Karenjine Lava Nikolajeviča Tolstoja, Romanzzeto alla Russa*. Djelo je podnaslovljeno nazivom glazbene forme.

U romanu možemo uočiti dijelove teksta koji su odvojeni horizontalnim crtama. Riječ je o izvadcima iz dokumentarne građe koji upućuju na istinitost. Lingvistička se samosvijest upravo očituje uvođenjem bilježaka, komentara i citata u romaneskno tkivo. Prvi citat u djelu je iz knjige *Stvaranje Jugoslavije 1790 – 1918., Beograd 1989.*: „U etničkim i verskom pogledu hrvatski narod, svuda sem u Istri živi izmešan sa srpskim.“⁴² Drugi citat dolazi iz *Zaključka Vanredne skupštine Udruženja književnika Srbije u Beogradu, 4.3. 1989.*: „Spokojne savesti možemo utvrditi da su savremena srpska književnost, umetnost, društvene nauke i historiografija prožeti duhom humanizma, kritičke svesti, samosvesti i univerzalizma; uvereni smo da naše stvaralaštvo neće podleći nazadnjačkim i anticivilizacijskim izazovima koji su sve agresivniji na zajedničkom jugoslovenskom prostoru.“⁴³ U prva dva izvadka Fabio upoznaje čitatelja s idejom velikosrpstva. Čitalelj se smješta u *srpsko stanje uma* prije izbijanja rata te se upoznaje s motivima agresije na Hrvatsku. Sljedeći dio teksta, odvojen horizontalnim crtama, odnosi se na radio poruku građanina Hrvoja Galića upućenu slušateljstvu iz Vukovara 18. listopada 1991. godine: „Zadnji poziv Hrvatskoj iz Vukovara. Molimo vas da ovu poruku shvatite kao apel! I ovoga trenutka traje topnički napad na centar grada. Kako je na rubovima grada, ne smijem ni pomisliti. Ovdje se vodi rat do istrebljenja. Genocid. Vatra je toliko jaka da se često događa da mrtvi leže na ulicama danima. Infrastruktura grada potpuno je uništena.“⁴⁴ Ovaj izvadak svjedoči patnjama koje Vukovarci proživljavaju tih dana. Sljedeći izvadak odnosi se na pismo anonimca koje nastaje 23. listopada 1991. u 20 sati i 56 minuta u Vukovaru: „Mislio sam da

⁴²Isto, str. 414.

⁴³ Fabio, N., *Vježbanje života / Smrt Vronskog*, Mozaik knjiga d.o.o., 2013., Zagreb, str. 429.

⁴⁴Isto, str. 467.

vam još malo opisujem kako je ovdje, ali sam odustao jer ne postoje riječi da opišu očaj, tugu i bezumlje koje proživljavaju (?) oko mene. Nemam više snage da pišući ove poruke izazivam kod vas čuđenje bez nade da će to nešto promijeniti. Sve ovo što sam dosad radio nema nikakva smisla jer su to sve bile poruke iz groba. Mi smo svi umrli kao ljudi..“⁴⁵

„Na ovakav je način Fabrio ispisao očaj, nemoć ali i najdublju patnju onih koji su umrli u žrtvi, a ipak pobijedili. Njihovu patnju, žrtvu i smrtni strah od bezdana, noći umiranja, napuštenosti, moći zla, osjećaja izručenosti – ispisane u romanu možemo usporediti s13-stoljetnom hrvatskom književnom tradicijom ispisa Muke Isusa Krista.“⁴⁶

U romanu često nalazimo i asocijacije na djela iz glazbene baštine. Glazbena djela spomenuta u romanu uvijek govore nešto o situaciji i pojačavaju dojam povijesne istinitosti. Tako u teškim trenucima za Vukovarce, ispred vukovarske bolnice pomahnitali harmonikaš urla od sreće: „Opatijo bajna, ti biseru Jadranskog moraaaa..“, dok se iz zvučnika *orila* pjesma *Večeras je naša fešta*.⁴⁷ U trenucima kada doktorica vukovarske bolnice želi izboriti spas ranjenika, harmonikaš je, „zauzevši mjesto na odmorištu između prvoga i drugog kata, bezobrazno raspuhao mijeh i u mrak počeo utiskivati nervozne šesnaestinke nekoga srpskog kola.“⁴⁸

Fabrio se u tekstu romana oslanja intertekstualno i na Homera: „Tri tisuće njih, i jedan jadnik koji naglas čita Homera: 'O junaku mi kazuj, o Muzo... O Muzo argejska, kako si lagan u Homera imala posao!' (Tko je to rekao? Ja ili onaj jadnik koji je u bolnici čitao Homera)?⁴⁹ Na stranice romana smješta starca koji čita Homerovu *Ilijadu*. U jednom trenutku starcu ispada knjiga koju zatim

⁴⁵Isto, str. 479.

⁴⁶ Grabar, M., *Ispis patnje Vukovara u Fabrijevom romanu „Smrt Vronskog“*, Pasijska baština, 4 (2004/2005), str. 161.

⁴⁷ Fabrio, N., *Vježbanje života / Smrt Vronskog*, Mozaik knjiga d.o.o., Zagreb, 2013., str. 478.

⁴⁸Isto, str. 473.

⁴⁹Isto, str. 478.

vojnici počinju šutati. Takvo postupanje s Homerovim djelom moglo bi označavati nepoštivanje svih umjetničkih i civilizacijskih konvencija u bitci za Vukovar. Referiranjem na Homera, Fabrio kao da pokušava ukazati na nekadašnje povijesne ratove u kojima su se junaci proslavljali osvajanjima i nasuprot tim ratovima suprotstavlja Domovinski rat, u kojemu se ogleda svako bezumlje i dehumanizacija, a junaka na strani osvajača nema.

Čitajući roman sasvim je jasno kakvu povijest Fabrio ispisuje identificirajući se u potpunosti s matičnim kolektivom. Nacije dijeli na dobre i zle, iako se čini da one zle nastoji *opravdati* ideologijom nametnutom od vladajućih kojom običan narod ostaje zaluden.

5.2. Alenka Mirković: Glasom protiv topova

*Svi su nas ostavili. Vojska, policija, Jastrebovi... svi su otišli.*⁵⁰

Glasom protiv topova naziv je knjige Alenke Mirković koja je izdana 1997. godine. Kritika ju je prethodnih godina svrstavala u publicistiku, ali i u književnost zbog prisutnosti književnih sredstava u dokumentarnom, autobiografskom izrazu.

Ovo je djelo iznimno važno jer priču kazuje Vukovarka, ratna izvjestiteljica koja je uz Sinišu Glavaševića svoj prinos obrani Vukovara dala kroz rad na radiju Vukovar. To bi značilo da za razliku od većine ratnih romana čiji autori nisu bili svjedocima ratnim zbivanjima, redci ove knjige svjedoče o

⁵⁰ Mirković, A., *Glasom protiv topova: Mala ratna kronika*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2018., str. 388.

ratnim zbivanjima iz prve ruke. Roman je napisan u 1.licu jednine i kao takav uvlači pojedinca u priču zajednice, odnosno, stavlja ga u poziciju komentatora i pripovjedača o drugim ljudima i događajima.

Radnja romana smještena je u Vukovar u kojemu su opisana zbivanja unutar nekoliko mjeseci pred sam pad Vukovara. Autorica nas u roman uvodi s opisivanjem predratne atmosfere do studenog 1991. i konačnog proboja iz grada. Na samome početku Vukovar se doima sasvim običnim gradom koji se ni po čemu drugom razlikuje od drugih. Na početku 90-ih vlada idilična atmosfera u gradu: „Za utjehu svima nama koji smo u Šapudlu živjeli, u ovo doba tjedna i dana, automobili su tom cestom rijetko prolazili. Bilo je to vrijeme namijenjeno jednoj od slavonskih svetinja: nedjeljnom, obiteljskom ručku.“⁵¹ Uvertiru u ratna zbivanja autorica daje opisom događaja koji ju je trgnuo iz mirnog poslijepodneva: „Bilo je tu svega: automobila, kamiona, traktora s prikolicama, autobusa... sve u svemu, nekih dvadesetak ili tridesetak vozila punih ljudi. I ljudi i vozila bili su iskićeni svim i svačim. Bilo je tu ikona pravoslavnih svetaca, šajkača, zastava s četiri C... Na gotovo svim vozilima, po vjetrobranama su bile polijepljene slike Slobodana Miloševića. Na prikolici jednog kamiona, klatio se „orkestar“ – harmonikaš i desetak ljudi, zagrljeni, s bocama u rukama, iz sveg glasa su urlali: 'Ko to kaže, ko to laže, Srbija je mala; nije mala tripud ratovala; i opet će, ako bude sreće'. Ruke podignute u isti pozdrav virile su kroz prozore automobila, kamiona i autobusa, a iz njih se orilo: 'Ovo je Srbija'...“⁵² Taj se događaj odnosi na predizborni skup SDS-a. Radnja dalje prati kronologiju zbivanja u ratnom Vukovaru. Autorica naglašava veliku ulogu medija u isticanju animoziteta između Srba i Hrvata i kasnije u što većem poticanju na mržnju prema Hrvatima. Smatra da je propaganda koju su srpski mediji vodili uvelike utjecala na emocije i oblikovala stavove srpskoga naroda: „Bez obzira na činjenice, bez obzira na uvjeravanja, bez obzira na to što su lažima vrijeđali

⁵¹ Mirković, A., *Glasom protiv topova: Mala ratna kronika*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2018., str. 10.

⁵² Isto, str. 11.

ljude s kojima su živjeli, bez obzira na to što su te laži mogle dovesti do velikog zla, oni su i dalje, uporno i bezočno, nastavljali lagati...⁵³

Prostor Radija Vukovar javlja se kao centralno mjesto sjećanja: „Pronašla sam svoje mjesto u ekipi Radija i, po prvi put od Borova sela, znala sam kako radim nešto važno i korisno za grad na rubu rata. Taj mi je posao postao važniji od bilo čega što sam do tada radila u životu.“⁵⁴ Radio Vukovar ujedno je postao simbol herojstva i otpora hrvatskoga naroda u teškim trenucima hrvatske povijesti.

Kao i svaki rat, i Domovinski je osim kaosa na ulicama stvorio i onaj u ljudima. Pripovijedanjem o događanjima u gradu iz vlastite perspektive, autorica kroz tekst donosi osobne stavove prema tadašnjim zbivanjima. Čitatelj prolazi kroz široki raspon njezinih stanja. Kao takav, ovaj roman postaje dio književnosti koja predstavlja dokument individualne i društvene tragedije. Navodeći imena stvarnih ljudi, stvarne lokacije u Vukovaru, datume događaja, autorica vjerodostojno prenosi priču o Vukovaru. Time prezentira povijesnu istinu, koja, da bi se ustalila u sjećanju grupe, mora biti predstavljena u konkretnoj formi događaja, osobe ili mjesta.⁵⁵

Kroz sjećanja u knjizi odvija se rekapitulacija jedne traume. Trauma autorice nije individualna, već postaje dio kulture. Svaki traumatiziran svjedok traži slušača, pa tako i svjedočanstvo Alenke Mirković vapi za čitateljima kojima će posvjedočiti. Iako je njezino svjedočanstvo izraz individualnog pamćenja, ono je specifično povezano s kulturnim jer ima polazište u mišljenju grupe kojoj je autorica priključena.⁵⁶

⁵³ Isto, str. 23.

⁵⁴ Isto, str. 144.

⁵⁵ Assman, J., *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Nakladnik Vrijeme, Zenica, 2005., str. 44.

⁵⁶ Hermann Lewis, J., *Trauma i oporavak*, Nakladnik Ženska infoteka, Zagreb, 1996.

Autorica ističe kako prije rata nije bilo podjele u gradu: „U samom Vukovaru sve je još izgledalo isto. I dalje smo funkcionirali kao zajednica, zajedno radili, zajedno izlazili i zabavljali se, išli jedni drugima na svadbe, slave i kirbaje.“⁵⁷ To se ipak mijenja 90-te godine. U knjizi navodi da je u jednom trenutku, dok je još trajao predizborni lov na birače, zaključila kojoj skupini ona pripada: „Osjećala sam kako, po toj perverznoj logici, i ja počinjem pripadati u grupu neprijatelja.“⁵⁸ Iznosi neke od razloga osobnog nezadovoljstva življenja u Jugoslaviji: „Kao i ostatak moje generacije, bila sam u godinama najboljim za stvaranje i osjećala kako sam, u mnogo čemu, zauzdana, onemogućena i zagušena.“⁵⁹ Stvaranje samostalne Hrvatske čini joj se privlačnom idejom koja vodi k razvoju i napretku društva.

U posljednjem mjesecu borbe za Vukovar autorica opisuje kako su obilježili blagdan Svih svetih. Iako je svijeća bila luksuz i morali su ih štediti, hrvatski narod je ipak toga dana odlučio upaliti svijeće i tako se sjetiti umrlih: „...naši su mrtvi imali tako malo mira i odlazili s ovog svijeta s tako malo dostojanstva da nam se ova žrtva činila beznačajnom.“⁶⁰ Isticanjem spomena na mrtve ukazuje se na sam identitet zajednice i na njezine vrline. Dok se Hrvati sjećaju svojih umrlih, taj dan Srbima ništa ne znači: „Iako su i sami imali na tisuće razloga da, barem toga dana, zastanu i pomole se – kojem god Bogu da su se oni mogli moliti – za duše svojih poginulih, za duše onih koje su poubijali i za vlastite duše, naši su ubojice i toga dana požurili ispuniti svoju dnevnu, krvavu svrhu.“⁶¹ Neprijatelj nije imao milosti ni za žive ni za mrtve pa je motren kao „imaginarno Zlo koje je nadolazilo u valovima“⁶².

⁵⁷ Mirković, A., *Glasm protiv topova: Mala ratna kronika*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2018. str. 17.

⁵⁸ Isto, str. 14.

⁵⁹ Isto, str. 14.

⁶⁰ Isto, str. 351.

⁶¹ Isto, str. 352.

⁶² Isto.

Kada čitatelj pomisli kako je autorica napravila jasnu distinkciju između Hrvata i Srba, nailazimo na iznimke. Naime, kasnije upoznaje srpskog zarobljenika te shvaća kako i s druge strane ima običnih ljudi koji su se, ne svojom voljom, našli u tom povijesnom žrvnju. Osim „Dobra u neprijateljskom zatvoreniku“⁶³, iznenađena je i osjećajem izdaje i razočarenja koje dolazi iz vlastitih redova: „...od vojne pomoći, ljudi i oružja koji bi trebali odblokirati Vukovar, nema ni traga ni glasa.“⁶⁴ „Bilo je puno lakše, manje strašno i potpuno ljudski pomisliti kako pomoć ne dolazi, jer novinari ne rade svoj posao kako treba, nego pomisliti kako pomoć ne stiže, jer je netko odlučio da je ne pošalje.“⁶⁵ Ova izdaja doima se gorom u spoznaji autorice od onoga što je već do tada bilo snašlo Vukovarce. Tek tada autorica se osjeća potpuno rastrojenom i užasnutom: „Gotovo je, Zoltane... Svi su nas ostavili. Vojska, policija, Jastrebovi... svi su otišli.“⁶⁶ Ti osjećaji dolaze potpuno opravdano jer u situacijama smrtnog straha (ljudi spontano traže izvor dobrobiti i zaštite. Vapaj Vukovaraca za pomoć ostao je bez odgovora, pa je posljedično došlo do toga da osjećaj povjerenja u vlastitu zajednicu biva razbijen.

Autorica svjedoči povijesnim zbivanjima. Za razliku od ovoga romana, u kojem se hrvatski vojnik poima kao heroj, dnevnik Ratka Cvetnića, koji se javlja iste godine, označava promjenu poetičke paradigme koja donosi odustajanje od figure heroja. *Žrtva Vukovar* u ovome romanu nije prikazana samo kao žrtva vanjskih neprijatelja, već i žrtva *izdajničkog Zagreba*. Mirković time „ipak dominantnom narativu preotima svoj rukopis kako ga se ne bi prisvojilo za sakralizirani mit kojim se verificira i dodatno ideološki dimenzionira službena naracija“.⁶⁷

⁶³ Isto, str. 355.

⁶⁴ Isto, str. 353.

⁶⁵ Isto, str. 354.

⁶⁶ Isto, str. 388.

⁶⁷ Gajin, I., *Hrvatska književnost i kulturni identitet*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2018., str. 121.

*Pobijediti. Pobijediti i razići se u tišini.*⁶⁸

Kratki izlet je roman autora koji se po prvi put javlja na autorskoj sceni. Iako se većina njegovih kolega amatera nije proslavila svojim prvijencem, Ratku Cvetniću je to pošlo za rukom. Kritika je ovaj roman prepoznala kao vrijedno književno djelo.⁶⁹ *Kratki izlet* je spoj autobiografske i ratne proze. Strukturiran je kao dnevnik, po mjesecima. „Jurgensen dnevnik promatra kao reprezentativno-subjektivnu povjesnicu u kojoj čitatelj susreće individualnu historijsku egzistenciju koja se nastoji prepoznati kao socijalni subjekt koji prati sveukupni društveno politički i kulturnopovijesni razvoj vremena.“⁷⁰

Dnevnik se, dakle, može uzeti kao jedan od pripovjednih žanrova koji pruža mogućnost za čitanje političkih, povijesnih i društvenih događaja. Primorac je Cvetnićev odnos prema ratu definirao kao „depatetiziran, prizemljen, oslobođen iluzija i ideoloških pokrića, moralno jasno određen.“⁷¹ Jagna Pogačnik je pak ovaj roman nazvala *razdjelnicom* kojom je hrvatska ratna proza pronašla odgovarajući okvir za zbilju.⁷²

Glavni lik romana je zagrebački mladić koji kreće na dubrovačku frontu 1992. godine. Redci knjige ispunjeni su pričama i anegdotama iz njegove vojničke svakodnevice. I u ovome romanu, kao kod Alenke Mirković, imamo priču *iznutra*. Međutim, za razliku od toga romana, ovaj nije priča o ratnim

⁶⁸ Cvetnić, R., *Kratki izlet: zapisi iz domovinskog rata*, Naklada Ceres, 1997., str.

⁶⁹ Pogačnik, J., *Usponi, padovi i konačno dobri radovi*, Hrvatska revija 3, 2009., <http://www.matica.hr/hr/355/usponi-padovi-i-konacno-dobri-radovi-21076/>, (1. travnja 2020.)

⁷⁰ Sablić-Tomić, Helena; *Hrvatska autobiografska proza: rasprave, predavanja, interpretacije*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

⁷¹ Primorac, S., *Linija razdvajanja: Hrvatska proza o ratu i njegovim posljedicama 1990-2010*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012., str. 100.

⁷² Pogačnik, J., *Usponi i padovi, konačno dobri radovi*, Hrvatska revija 3, 2009., <http://www.matica.hr/hr/355/usponi-padovi-i-konacno-dobri-radovi-21076/>, (1. travnja 2020.)

herojima i herojstvima. Naprotiv, ovo je svjedočanstvo jednog pojedinca koji je bez imalo patetike i razmišljanja odlučio braniti svoj dom.

U cijeloj knjizi susrećemo njegova promišljanja o onodobnim zbivanjima i o svojoj vlastitoj egzistenciji i identitetu: „Zašto sam ja u vojsci dok se toliki veliki Hrvati čitav rat šminkaju po zagrebačkim kafićima?“⁷³ Pripovjedač u rat odlazi svojom voljom. Tu odluku smatra jedinom ispravnom u tome trenutku. Ipak, neki su radije ostajali komotni u svojim gradovima, daleko od rata i kako navodi Cvetnić „glumili velike ratnike“. Hrvatski su mediji opjevali hrvatskog vojnika te ga nazivali vitezom, a okarakterizirali kao hrabrog, opremljenog, onog kojim se moglo ponositi, čijoj se zaštiti moglo povjeriti i što je najvažnije, kao onog koji je u potpunosti bio različit od neprijatelja.⁷⁴ Cvetnić komentira tu pojavu: „Jedan od mitova popularnih na početku rata, kada je naša jedina prednost pred neprijateljem bila ona uljudbena, bio je i mit o hrvatskom vojniku koji na front ide s walkmanom i Rolling Stonesima. Taj je mit nastao iz straha, razumljivog i opravdanog, da svijet neće primijetiti razliku između njih i nas, razliku na kojoj ćemo, na žalost još dugo, inzistirati kao na osnovi našeg nacionalnog identiteta. Mi smo vam, znate, oni s walkmanom...“⁷⁵ Reana Senjković navodi izjavu zapovjednika izraelske vojske koji tvrdi da su medijski hvalospjevi hrvatskom vojniku bili „najbolja propaganda koju je Hrvatska imala“⁷⁶. Po svemu sudeći, mediji su uspješno ucrtali tip hrvatskog vojnika u sliku identiteta nacije. Iz *Kratkog izleta* možemo zaključiti kako trauma i strah čine ratni život hrvatskog vojnika, a to je suprotno onome što serviraju mediji u ime ideologije. Cvetnić jasno vidi ulogu medija u konstruiranju stvarnosti: „A naš nezavisni dnevnik, koji već desetljećima, kao oltarska slika naše medijske kulture, sasvim lijepo živi od raznih građanskih praznovjerica, od početka rata

⁷³ Cvetnić, R., *Kratki izlet: zapisi iz domovinskog rata*, Naklada Ceres, 1997., str.

⁷⁴ Senjković, R., *Propaganda, mediji, heroji, mitovi i ratnici*, Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, Vol. IV, No. 8, 2001., <https://hrcak.srce.hr/2834>, (14. ožujka 2020.)

⁷⁵ Cvetnić, R., *Kratki izlet: zapisi iz Domovinskog rata*, Naklada Ceres, 1997., str. 24.

⁷⁶ Senjković, R., *Propaganda, mediji, heroji, mitovi i ratnici*, Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, Vol. IV, No. 8, 2001., <https://hrcak.srce.hr/2834>, (14. ožujka 2020.)

drži se jedne te iste naslovne stranice: naši teški kalibri u strahobalnoj evalaciji, rasulo u četničkom rovu, Milošević u panici...“⁷⁷ Ovakav način izvještavanja nastoji apelirati na emocije i umanjiti strah od neprijatelja. Time mediji rade na konstruiranju stvarnosti i upravljanju društvenim odnosima. Posljedično se u toj stvarnosti oblikuje pojedinac, ali i ono što ga okružuje.

U svom osvrtu na Cvetnićev roman, Strahimir Primorac nekoliko puta spominje epitet *hrabar*. Hrabrost se u prvome redu odnosi na autorovo prozivanje vladajućih i kritiku tadašnje politike HDZ-a. „On se jednostavno, svojim moralnim habitusom, ne može pomiriti s politikom kao umijećem mogućega...“⁷⁸

„Određena sklonost pompoznosti, koju Tuđman sve teže prikriva, pokazuje da je on od Titove doktrine preuzeo uvjerenje – u autokratskom sustavu mišljenja i ne tako pogrešno – da ministar obrane može biti bilo tko, ali da frizer i krojač moraju znati svoj posao.“⁷⁹ Osim hrvatske politike i političara, Cvetnić piše i o srpskim političarima: „Beogradska je sotona preuzela onaj bitniji i opasniji dio Titova naslijeđa – vjeru da u političkom svijetu ne postoji ni pravda, ni savjest i da se onaj tko povjeruje u te tlapnje i sam ubrzo pretvara u tlapnju.“⁸⁰ U potpunosti je svjestan uloge mitova u životu zajednice i u manipuliranju ideološkim diskursom: „Zahvaljujući tome što pri svojim seobama ponesu samo najnužnije – san o Velikoj Srbiji – Srbi nevjerojatnom lakoćom preskaču iz mita u mit i u stanju su sa svakoga zgarišta već sutradan osvanuti u svojoj bizantskoj čednosti na nekom novom mjestu. Oni jesu izabrali Miloševića, jer ono što im se događa još uvijek ne povezuju s njegovom vladavinom, kao što i jednom kad ga budu vješali – ti isti mali ljudi uvjereni da sprovode pravdu – neće shvatiti da se ne radi ni o kakvoj pravdi, nego o još

⁷⁷ Isto, str. 29.

⁷⁸ Pogačnik, J., *Usponi i padovi, konačno dobri radovi*, Hrvatska revija 3, 2009., <http://www.matica.hr/hr/355/usponi-padovi-i-konacno-dobri-radovi-21076/>, (1. travnja 2020.)

⁷⁹ Cvetnić, R., *Kratki izlet: zapisi iz domovinskog rata*, Naklada Ceres, 1997., str. 35.

⁸⁰ Isto.

jednom amortizovanom mitskom junaku njihove povijesti, jednom koji je u međuvremenu od srpskoga imena napravio ružnu, internacionalnu psovku.⁸¹ Može se zaključiti kako autor izbjegava generaliziranje i izjednačavanje četnika i Srba. Srpski narod poima kao *ovčice* koje bespogovorno vjeruju i slijede vladara.

Njegova kritika usmjerena je i na Europu i njezin odnos prema zbivanjima na našim prostorima. Njegova ljutnja je ljutnja čovjeka koji u svakom trenutku ima na umu kako se »ljudske vrijednosti čuvaju samo na jedan način, tako da se stalno provjeravaju«.⁸² „Mrzovolja kojom Europa tretira naš slučaj ne potječe iz neke načelne antipatije ili simpatije, to je mrzovolja kojom se dočekuje svaka izvanjska buka koja nadrašta uređena suzvučja našega unutarnjeg prostora.“⁸³

U ratnim godinama mediji stvaraju sliku o Hrvatskoj kao onoj koja više nije/ne želi biti dio Balkana već stremi europskoj integraciji. Cvetnić nije blagonaklon prema ideji Europske unije: „'Europa bez granica' isto je takva utopija kao Afrika bez pijeska. Nije važno da li se granice vide ili ne, važno je samo da se priznaju kao neosporne. Stoga 'Europa bez granica' znači samo to da su demontirane unutarnje pregrade – jer se vrlo dobro i precizno zna što kome pripada – da bi se njima ojačale vanjske.“⁸⁴

U knjizi ističe i razliku u poimanju nacije i religije: „Budući da odnos prema Srbima nikako ne mogu uskladiti s općim odnosom prema ljudima, shvaćam da se nacionalno i religijsko u meni sukobljavaju te tako sam postajem dokazom za ono što Kuharić već nekoliko godina ističe – da nije umjesno izjednačivati hrvatstvo s katoličanstvom. Pa, budući smo Sandi i ja riješeni ostati i dobri Hrvati i dobri katolici, odlučili smo da ćemo mrziti samo one Srbe koje osobno ne poznajemo. Slijepa, bezuvjetna mržnja prema neprijatelju, kakvoj su

⁸¹ Isto, str. 46.

⁸² Pogačnik, J., *Usponi i padovi, konačno dobri radovi*, Hrvatska revija 3, 2009., <http://www.matica.hr/hr/355/usponi-padovi-i-konacno-dobri-radovi-21076/>, (1. travnja 2020.)

⁸³ Cvetnić, R., *Kratki izlet: zapisi iz domovinskog rata*, Naklada Ceres, 1997., str. 44.

⁸⁴ Isto.

nas učili u bivšoj Armiji, zaista ne dolikuje hrvatskom vojniku; mržnja ne samo da nas udaljuje od Boga nego nas čini i manje preciznima.“⁸⁵

Na kraju samoga romana izrečen je i cilj ratovanja: „Pobijediti, pobijediti i razići se u tišini.“Ova se rečenica ponavlja u romanu poput lajtmotiva te nas upućuje na autorovo shvaćanje borbe za nacionalnu državu.

5.4. Jurica Pavičić: Ovce od gipsa

*Krešo je sada znao ono što nije znao prije dvije godine: da u ratu nema smrti rafalom u prsa, prilikom juriša, padanja u usporenom snimku, veličanstvene glazbe u pozadini. Gazde je umro, i Luka i Širinić su umrli zbog glupog slučaja, ili još gluplje greške, ili najglupljeg nehaja, svog ili tuđeg.*⁸⁶

Ovce od gipsa pojavljuju se 1997., iste godine kada i Cvetnićev *Kratki izlet* i roman Alenke Mirković *Glasom protiv topova*. Jagna Pogačnik ovaj roman, uz Cvetnićev, smatra *razdjelnicom* kojom je hrvatska ratna proza pronašla odgovarajući okvir za zbilju. Djelo je urbani triler koji svjedoči „o teškoj ratnoj i poslijeratnoj depresiji, materijalnom osiromašenju, vijetnamskom sindromu i moralnoj izopačenosti.“⁸⁷

Pavičić je radnju romana smjestio u Split. Glavni junaci su hrvatski vojnici koji su u ratno vrijeme odlučili zastrašiti bogatog srpskog trgovca iz Dalmatinske zagore. Jedne noći dolaze mu naoružani pred prag kako bi mu pucnjevima dali do znanja da nije poželjan na tlu na kojem živi. Nisu se nadali da će trgovac izaći s oružjem i vidjeti ih. Tada je došlo do neočekivanih događaja. Jedan od vojnika pucao je na trgovca i ubio ga, a sve je to vidjela

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Pavičić, J., *Ovce od gipsa*, (BEK – besplatne elektroničke knjige) str. 61.

⁸⁷ Pogačnik, J., *Usponi, padovi i konačno dobri radovi*, Hrvatska revija 3, 2009., <http://www.matica.hr/hr/355/usponi-padovi-i-konacno-dobri-radovi-21076/>, (1. travnja 2020.)

njegova dvanaestogodišnja kći koju su oteli nakon ubojstva oca. U priču se upliću i novinari i korumpirani doktor zahvaljujući kome priča o ubojstvu srpskog trgovca i otmici djevojke ne dobiva veći prostor u medijima.

Na samom početku romana svjedočimo trenutku kada Krešo, jedan od hrvatskih vojnika, na minskom polju gubi dio noge, a trojica njegovih suboraca živote. Oni ne pogibaju od protivničke ruke već zbog greške jednog od njih: „Gazde je umro, i Luka i Širinić su umrli zbog glupog slučaja, ili još gluplje greške, ili najglupljeg nehaja, svog ili tuđeg. To što u svemu tome nema zrna herojstva, više ga nije vrijeđalo.“⁸⁸ Zbog toga događaja javlja se i mržnja koju osjećaju prema svom suborcu. Pišući o tome autor potkopava nacionalni mit, mit o herojskom hrvatskom vojniku. Rušenje mita nastavlja se pišući o ratnom zločinu kojeg su učinili hrvatski vojnici.

Glavnu okosnicu romana čini zločin koji su počinili *naši* vojnici nad Srbinom Tišmom. Tišma je okarakteriziran negativno: „Čitav kvart, rekao je, zna da je lupež i gulikoža koji se obogatio varajući mušterije. Zna se i da je čisti četnik, koji je do zadnjega trgovao s Krajinom. Jakus je tvrdio da ih Tišma još pomaže lovom i robom. Tvrdio je i to da je Tišma viđan na barikadama kod Baljaka.“⁸⁹ Iako te informacije nisu provjerene, one su im sasvim dovoljne kako bi svoj bijes i ogorčenost iskalili na njemu. Autor nam daje do znanja da je zločin zapravo počinjen iz mržnje prema svim pripadnicima srpskoga naroda, a informacije o trgovcu samo su rasplamsale gnjev i potakli ih na osvetnički čin. Smatraju da na tu mržnju imaju pravo te da samo sprovode volju hrvatskoga naroda: „Njihova tvrdoća bila je potkrepa gnjevu ostalih. Ostalima je mržnja mogla biti vrlina, njima je bila obveza.“⁹⁰ Hrvatski vojnici, ujedno i negativci u ovome djelu, nisu prikazani kao tipični zlikovci, već kao žrtve rata, a srpski civil

⁸⁸ Pavičić, J., *Ovce od gipsa*, (BEK – besplatne elektroničke knjige) str. 61.

⁸⁹ Isto, str. 29.

⁹⁰ Isto.

koji je žrtva zločina ne odgovara opisom tipičnoj žrtvi, nije okarakteriziran kao nevin i dobar.

U zataškavanju zločina pomogao im je poznati liječnik i član neke stranke bliske vladi. Korumpirani liječnik povukao je svoje veze unutar policije i medija kako priča ne bi dobila epilog. Pavičić je uvođenjem ovog lika u roman ukazao na *rak-ranu* hrvatskoga društva: korupciju. Doktor Matić ipak je u društvu bio na glasu kao častan čovjek jer je pomagao rodbini i zemljacima. Autor ukazuje i na krive postavke našega društva, koje u davanju mita liječnicima ne vidi ništa neobično niti pogrešno: „Nije se čulo da je imao ljubavnih afera ili većih novčanih muljaža: mito se za liječnika smatrao normalnim.“⁹¹ Mito i korupcija cvali su u ratno i poratno vrijeme, a tradicija se nastavila i u novo tisućljeće što je dovelo do toga da su ta dva pojma postali sintagmom koja je obilježila hrvatsku društvenu zbilju.

Iako se likovi romana dijele na *naše* i one druge – *njihove*, stroga podjela na dobre i zle izostaje. *Naši* dečki, hrvatski vojnici, ne snalaze se u mirnom građanskom životu. Navikli na stalno stanje uzbune i stalne doze adrenalina ne mogu se uklopiti u normalan život, a civili koji nisu okusili bojište predstavljaju im neprijatelje: „Uz šank je on govorio o tome kako će pobiti Srbe koji s njegovim kincem idu u razred, kako će pobiti političare, vladu i oporbu, kako će pobiti humanitarne udruge, neljubazne sestre, opskrbljivače bolnice hranom i posteljinom. Poubijat će autore telefonskog imenika jer je ime njegova rodnog sela krivo napisano, vlasnika birtije, konobaricu, konduktera u busu koji mu je tražio kartu.“⁹²

Hrvatski vojnik u ovome djelu prikazan je kao onaj koji je zaslužan za obranu domovine, ali ipak daleko od mita hrvatskog vojnika koji vlada 90-ih u Hrvatskoj. Autor je opisivajući društvo s ratišta, one koji su sačuvali živu glavu,

⁹¹ Isto, str. 40.

⁹² Isto, str. 19.

ukazao na rastrojenost, očaj i kaos koji se javljaju u vojniku kao posljedica rata. Rat je od takvih stvorio „gorke, invalidne zombije“ koji bi se „zatvorili u neki njihov nedosežni svijet vojne spike, unakrsnih poznanstava, ratnih anegdota i veteranskog hvalisanja, i sve što je bilo izvan tog svijeta za njih je bilo vrijedno samo poruge, ili prezira, ili mržnje: političari, bjegunci, profiteri, gradski živalj, bolničari, kuharice, lokalni puk, napokon svi zdravi, i svi civili.“⁹³

Roman svjedoči i o moći medija u društvu. Autor je ukazao na to kako novinari imaju moć u tvorbi društvene stvarnosti. Novinski članci pišu se pod palicom vladajuće elite i ideologije. Spomenuti doktor Matić dio je te elite koja ima utjecaj na razne društvene sfere. Matić iskorištava situaciju s novinarevom bolesnom ženom pa za njezin bolji tretman u bolnici traži protuuslugu u vidu stavljanja pod tepih priče o ubojstvu Tišme i otimanju njegove kćeri. Novinar u međuvremenu postaje svjestan *trampe*: „Već je tog jutra počeo jesti govna zbog njega i sada je znao da je za Vjerino zdravlje prodao pristojnu fetu duše.“⁹⁴

Autor hrabro progovara o temama koje su za tadašnje društvo bile preteške. I u današnje vrijeme društvo zazire od ove tematike. Ona je u ovome romanu poslužila kao kulisa glavnog događaja, ali njezina važnost nikako nije sporedna. Središnja tema ubojstva je u uzročno-posljedičnoj vezi s temom korupcije, mita, nepovoljne ekonomske situacije, moralnog propadanja, medijske manipulacije i političke indoktrinacije. Naoko fiktionalna priča projicirala je sliku hrvatske nacije 90-ih godina.

⁹³ Isto, str. 18.

⁹⁴ Isto, str. 86.

5.5. Boris Dežulović: Jebo sad hiljadu dinara

Odjelo ne čini čovjeka.

(poslovica)

Već obrnuto.

*(autor)*⁹⁵

Kao i ostali romani koje interpretiram u ovome radu, i ovaj roman možemo nazvati ratnim. Književni kritičari često ga znaju nazvati i antiratnim. Smatram da razlog tomu leži u snazi antiratne poruke koju nosi. Već nakon nekoliko stranica možemo zaključiti da ovo nije tipičan ratni roman jer je na duhovit način opisana napeta ratna situacija.

Radnja romana zbiva se na teritoriju današnje Bosne i Hercegovine 23. kolovoza 1993. Te se godine na tom prostoru odvija sukob Hrvata i Bošnjaka, pa je Dežulović kao protagoniste svog romana uzeo šest pripadnika hrvatske i isti broj pripadnika bošnjačke vojske. Obje strane došle su na ideju da toga dana krenu na neprijateljsko područje s ciljem da saznaju njihove planove. Zaplet se gradi na komediji zabune koju je autor postigao oblačivši ratne protivnike u neprijateljske uniforme koje su im trebale poslužiti kao štit.

Dežulovićev humor može se uzeti kao „dobrodošla dimenzija u tematiziranju ratne tematike s distance koja je logikom prolaska vremena mogla biti uspostavljena.“⁹⁶ Kamufliranje u uniforme protivničke vojske dovodi do velikih nesporazuma. Naime, na temelju odora koje nose, vojnici zaključuju o onima koje su sreli s druge strane nišana: „... 'al kako ste vi skontali nas? Kako ste vi skontali... da smo mi naši?' 'Pa vidjeli smo vas. Cigo je puco slučajno.' 'Vidjeli ste nas u ovim uniformama?' 'Ja. I kako...?' 'Pa po uniformama! Zato uniforme i služe, jebo ga ti!', nasmija se Đo. Nasmija se i Jaser, mada mu nije

⁹⁵ Dežulović, B., *Jebo sad hiljadu dinara*, Nakladnik VBZ, str. 113.

⁹⁶ Pogačnik, J., *Usponi, padovi i konačno dobri radovi*,

bilo do kraja jasno što je to smiješnoga Đo provalio, nasmijali se i ostali, pa se onda (što će?) zbunjeno nasmijao i Pako.⁹⁷

Roman je prepun digresija koje svjedoče o bitnim događajima u životu svakoga lika. Svi događaji u njihovim životima čine isprepletenu mrežu u životu jedne zajednice. Njihov identitet zapravo je sazdan od zgoda koje su obilježile njihove živote i kao takve ih formirali kao individue. Tako je npr. Cigu obilježio svrab zbog kojeg je skrivio penal, Ćumur je ostao zapamćen jer je na istoj toj utakmici bio golman koji je, braneći taj isti penal kojeg je skrivio Cigo, udario tako glavom u vratnicu da je tjednima morao nositi zavoje na glavi, Đoa su svi znali po legendarnom pokliču s iste utakmice, Ćamila su svi poznavali po govornoj mani i zvali ga Jaser po događaju iz srednje škole... Životna priča jednog lika objašnjava priču drugoga te su takvom naracijom svi slojevi ovoga romana povezani u niz. Ispreplitanjem njihovih života, Dežulović je vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti, tradiciji i političkoj orijentaciji, pretpostavio životno iskustvo.⁹⁸ Osim svega navedenog, povezuje ih i popularna kultura. Zajedno su, sudjelujući na nogometnim utakmicama, gledajući iste filmove i slušajući istu glazbu, tvorili neku imaginarnu zajednicu koja ne mari za nacionalno podrijetlo i religiju.

Na opreci *naši-vaši* počiva pravo na život ljudi koji su se slučajno zatekli na istom mjestu. Podjela na *nas* i *druge* istaknuta je u literaturi kao sami centar nacionalističke ideologije. Bez te podjele nacionalni koncept ne bi mogao postojati. „Utvrđiti različitost ili posebnost u odnosu na druge grupe znači povući jasnu granicu prema njima, opažljive ili neopažljive, ali uvek prisutne i jako propusne.”⁹⁹

⁹⁷ Dežulović, B., *Jebo sad hiljadu dinara*, Nakladnik VBZ, str. 114

⁹⁸ Lujanović, N., *Destrukcijom identiteta do apsurdna u prozi Mlakića i Dežulovića*, *Croatian Studies Review*, Vol. 6 No. 1, 2010., <https://hrcak.srce.hr/86324>, (19. Travnja 2020.)

⁹⁹ Isto.

Svaki od likova u romanu jasno se sjeća Muzaferove kuće prije rata. To je prostor koji je obilježio njihovu mladost: „Godinama je tako Muzaferbegova kula bila zapravo pravi mali bordel, nerijetko i tako pristojno popunjen da bi mu pozavidjeli i mnogi direktori dalmatinskih hotela. Za ljetnih večeri znalo je dolje na cesti biti parkirano i četiri-pet automobila: mladići iz Blagajevca, Koviljače ili Zu-čije dolazili su ovom cestom očevim golfovima i stojadinima, dovodili svoje nervozne djevojke ili pak poslovično lake Tardućanke - na posebno dobrom glasu bilo je pak legendarno “sestrinstvo” iz Brezovače - i zauzimali mjesta po nepisanom kućnom redu.“¹⁰⁰ Muzaferova kula predstavlja prostor koji funkcionira kao *kulisa teatra pamćenja*¹⁰¹. Javlja se u romanu kao mjesto sjećanja putem kojega se pripadnici obje strane prisjećaju prošlosti. Muzaferova kuća, nogometno igralište, škola, uporišta su njihovih sjećanja. Između ostalog i mjesto Krvopolje je obilježilo njihov život. U tom su mjestu sticali svoja životna iskustva pa ga možemo okarakterizirati kao „locus na kojem su nataložene slike (*images*) povijesti, kulture, različitih iskustava.“¹⁰² To je mjesto njihovih uspomena i sjećanja.

Slušajući glasove s druge strane *kenvuda*, otkrivaju da su sa suprotne strane neprijatelji, ne shvaćajući da su to isti oni koje su vidjeli u uniformi svoje vojske. Njihovo funkcioniranje unutar kolektivnog identiteta očituje se u razgovorima koje likovi vode: „'Balijske nam upale u vezu!', podigne Vili pogled i pogleda ostale. 'Halo, Turci!' 'Šta je, Kravojebe, jebo ti Sova mater ustašku?' 'Jebo te ustaša za petnaest minuta, jesil čuo, balijske!'“¹⁰³ Želeći pobijediti u verbalnom ratu, jedni druge najčešće vrijeđaju na religijskoj osnovi. To jasno govori o shvaćanju kolektivnog identiteta kroz prizmu religije. I jedni i drugi u svojim uvredama ističu protiv koga je upereno njihovo oružje: protiv Hrvata

¹⁰⁰ Dežulović, B., *Jebo sad hiljadu dinara*, Nakladnik VBZ, str. 128.

¹⁰¹ Sablić Tomić, D., Ileš, T., *Grad između pamćenja i zaborava*, Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 37 No. 1, 2011. <https://hrcak.srce.hr/72008>, (15.svibnja 2020.)

¹⁰² Isto.

¹⁰³ Dežulović, B., *Jebo sad hiljadu dinara*, Nakladnik VBZ, str. 36.

katolika i protiv Bosanaca muslimana. Ni jedni ni drugi nisu praktični vjernici. Očituje se to u razgovorima koje vode unutar vlastite grupe, a tiču se vjere i odnosa prema nacionalnosti. Iz njihovih usta često se čuje bogopsovka, a odnos prema ključnim ličnostima vlastitih religija često je ironičan: „A ima li Isus kakvo čudo kao, šta ja znam, spašavanje šest hrvatskih vojnika prerusenih u muslimane na srpskom groblju?“, prekine ih Pako. 'Ima li takvih čudesa kod vas? Ima li kakva Božja zapovijed da nas pokupi neki helikopter, jel ima tako nešto u Bibliji?’¹⁰⁴Takvi primjeri svjedoče o tome da je povećani fanatizam nacionalista zapravo uzročno povezan s gubljenjem religijske vjere.¹⁰⁵ Iz teksta saznajemo da su se likovi međusobno družili prije rata, izlazili na ista mjesta te da nisu birali društvo po religijskoj osnovi. Tek početkom rata kreće isticanje religijskih simbola. U romanu se tako Čep i Papac prije odlaska na ratište odlučiše obilježiti simbolima za koje su vjerovali da simboliziraju grupu kojoj pripadaju : „Papac je dao istetovirati kukasti križ, a Čep svoga zaštitnika, svetog Antu Padovanskog - te kupili autobusne karte za Osijek, ih zajedno s desetak nekih Hercegovaca potrpali u autobus i doveli u Vukovar.“¹⁰⁶

Kraj romana je tragičan. Likovi će se međusobno poubijati ostajući u uvjerenju da su *svoji*. Njihova nesretna sudbina nije rezultat ratovanja već rezultat svađe zbog žene, „...poništavajući tako svaki smisao uniformi koje nose, oduzimajući svaki smisao ratu, naciji, granici, državi...“¹⁰⁷ Na kraju, dakle, *Povijest* pobjeđuje, a stvarnost se potvrđuje. Jasno je da je sve, ali baš sve moglo biti drukčije, samo da je Pako trafikantici kusus oprostio riječima: “U redu je tetka Žužo, jebeš sad hiljadu dinara.” Uzevši u obzir sve navedeno, nameće se poruka autora u kojoj naglašava da su podjele na religije i naciju instrument politike, a ne vezivno sredstvo koje neraskidivo povezuje grupu pomoću

¹⁰⁴ Isto, str. 70.

¹⁰⁵ Kordić, S., *Jezik i nacionalizam*, Derieux, 2010., str. 342.

¹⁰⁶ Dežulović, B., *Jebo sad hiljadu dinara*, Nakladnik VBZ, str. 72.

¹⁰⁷ Dežulović, B., (8.4.2008.), Moji likovi ne ginu za domovinu, <https://kliker.info/boris-dezulovi-moji-likovi-ne-ginu-za-domovinu/>, (12. ožujka 2020.)

kulturnog identiteta. Politika je ta koja je likove ovog romana stavila na suprotne strane. Ovim romanom Dežulović pokazuje da je identitet, u ovom romanu nacionalni i kulturni, nestalni konstrukt. Može se jasno zaključiti da je Dežulović potpuno ideološki i politički neutralan. Uspješno izbjegava zamku ratnog romana da zauzme stranu. On „...kreira novu romanesknu stvarnost u kojoj ne mora robovati *višoj* istini, ne mora označiti tko je žrtva, a tko agresor...“.¹⁰⁸ U osvrtu na ovaj roman Rade Dragojević tu karakteristiku naziva Dežulovićevim *novumom*.

¹⁰⁸ Dragojević, R., (6.10.2005.), *U bosanski rat na stražnja vrata*, <http://www.zarez.hr/clanci/u-bosanski-rat-na-stražnja-vrata>, (13. ožujka 2020.)

5.6. Ivana Simić Bodrožić: Hotel Zagorje

Čekanje. Čekali smo. Da se tata vrati, da oslobode grad, da se pomaknemo na listi čekanja za stanove. Sve su to bile stvari kod kojih se ništa nije moglo učinit u međuvremenu, osim čekati.

109

Roman Ivane Simić Bodrožić *Hotel Zagorje* objavljen je 2010. godine i prema tome pripada trećoj, posljednjoj fazi ratne proze. *Hotel Zagorje* autobiografski je roman koji, s obzirom na godinu izdanja prema Primorcu, pripada skupini tekstova koji u prošlom, ratnom vremenu traže korijene teškoća s kojima se susreću nakon rata. Matanović ovaj roman smješta u grupu onih tekstova koji su nastali u *vrijeme treće*.

Radnja romana odvija se u poratno vrijeme i obuhvaća razdoblje od sedam godina. Priča je to o životu vukovarske obitelji u prognaništvu. Na samom početku jednostavnim dječjim leksikom priču kazuje djevojčica od 9 godina. Na nekoliko mjesta u romanu nalaze se potvrde podudarnosti autorice kao pripovjedačice koja je ujedno i glavni lik romana. Ona je sa svojom obitelji smještena u derutni hotel u Kumrovcu. Njezin otac ostao je braniti Vukovar i kasnije se vodi nestalim. Život bez oca daleko od svoga doma mučan je i težak. U romanu se pripovijedanje vrši iz dječje perspektive: „Ne razumijem što bi se to moglo zakuhati, ali slutim da je nešto u vezi politike jer svi stalno o tome pričaju. I ja imam jednog majmunčića koji se zove Meso, kao naš predsjednik, zato što malo sličje.“¹¹⁰ Pošto identitet djevojčice od devet godina nije još formiran, možemo reći kako je junakinja bila pod utjecajem događaja i okruženja u kojem je živjela, kao i pod utjecajem cjelokupne atmosfere koja je vladala u Hrvatskoj 90-ih. Mala je pripovjedačica na izletu u Italiju k talijanskoj obitelji pri predstavljanju protestirala kada su za nju rekli da je bambina

¹⁰⁹Simić Bodrožić, I., *Hotel Zagorje, Profil multimedija, Zagreb, 2010.*, str. 68.

¹¹⁰Isto, str. 5.

Jugoslava: „Croatia, no Jugoslavija, bambina Croatia.“¹¹¹ U svijesti djevojčice prognane iz Vukovara svi Srbi postali su neprijatelji.

Na izletu u Italiju upoznaje djevojčicu Maju iz Beograda. Djevojčica joj prilazi s dobrom namjerom no ona odbija svaki kontakt: „Ja sam Maja, dolazim iz Beograda, a ti?“ Bila je lijepa, imala je dugu kuštravu kosu i jamice na obrazima. Sledila sam se. 'Iz Vukovara', procijedila sam. Nisam je mogla gledati. 'Baš lepo, možemo na jugoslavenskom da pričamo', rekla je Maja. 'Ja pričam hrvatski', odbrusila sam. 'Pa to je isto', smiješila se Maja. 'Nije isto', rekla sam i otišla na najudaljeniji dio sobe gdje sam pronašla stolicu.¹¹² Ovakav pogled na jezična pitanja nije samo stvar infantilne perspektive pripovjedačice. Naime, jezik je za vrijeme rata služio kao jedan od indikatora nacionalnosti. Škiljan ističe da je upravo jezik jedan od bitnijih simboličkih elemenata nacije te da je uobičajen izbor u postavljanju granica prema drugima.¹¹³ Tako je razlika između srpskog i hrvatskog opet 90-ih dobila na važnosti. Na jezik se u tim godinama opet gledalo kao na simbol i novu potvrdu duhovnoga bića i narodnosne pripadnosti, on je, kako veli Herder, prava domovina.¹¹⁴

Jačanjem nacionalnog osjećaja i nacionalnoga identiteta, sve se veća pozornost posvećuje i religiji koja se poima kao jedna karakteristika hrvatskog identiteta: „U to vrijeme svi smo morali ići jer tko god je volio Hrvatsku, volio je i Boga, jedino je Aida iz c razreda ranije išla kući.“¹¹⁵ Čitajući djelo jasno možemo uočiti kako se i pripovjedačka perspektiva mijenja s razvojnim fazama djevojčice. Na kraju romana pripovjedačica više nije dijete već djevojka. Ipak, stavovi pripovjedačice spram rata i onih *Drugih*, Srba, se ne mijenjaju. Možemo

¹¹¹ Isto, str. 58.

¹¹² Isto.

¹¹³ Škiljan, D., *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*, Golden marketing, 2002., str. 191.

¹¹⁴ Katičić, *Novi jezikoslovni ogledi*, 1992., str. 32, u: Stančić, N., *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Barbat, Zagreb, 2002.

¹¹⁵ Simić Bodrožić, I., *Hotel Zagorje, Profil multimedija*, Zagreb, 2010., str. 50.

to protumačiti proživljavanjem osobne tragedije u Domovinskom ratu, ali i velikom ulogom mitova u tadašnjem/sadašnjem društvu.

Ovo djelo možemo čitati i kao kritiku hrvatske birokracije i vladajućih, ali i kritiku hrvatskoga društva. Iz prizme djevojčice opisana je sva nemoć i neizvjesnost koju proživljava vukovarska obitelj u prognanstvu. Kao djevojčica nije doživjela dobrodošlicu svojih sunarodnjaka pri dolasku u hrvatsku metropolu, već joj se činilo kako ih svi doživljavaju kao nametnike: „Sve dobivamo. Tako nam kažu. Vi ste dobili penzije, dobivate hranu i uvoznice, dobivate upis u škole i domove, dobivate putovanja na more, vi čak i ne hodate u dronjcima. Vjerojatno bismo trebali, jer smo prognanici, hodati okolo šugavi god da dobijemo. Profesionalni igrači lota. Sve dobivamo.“¹¹⁶ Ono što je silno željela protagonistica ovoga romana bio je stan. Njezina obitelj ustrajala je godinama u tome da dobije svoja četiri zida u kojima će moći stvoriti dom. U želji za domom puno su puta posjećivali centar za ljudska prava, a u samome romanu navedena su i cijela brojna pisma adresirana na ministarstva. Ta pisma piše njezin brat, ali i sama protagonistica romana. Pisma su dokumenti toga vremena i kao takvi pridonose vjerodostojnosti te svjedoče izbjegličkom životu.

Junakinja progovara o odrastanju, prvim simpatijama, ljubavnim mukama, školovanju...Svoja razmišljanja prebacuje u slike koje nas, prolazeći kroz medij jezika, uvode u autoričin svijet uspomena. Te slike prisjećanjem izvlači iz osobnoga pamćenja: „Autobusni kolodvor u Vukovaru smrdi, rano je jutro, sada sam pospana i najradije bih ostala u krevetu. Tata me nosi, iako sam velika, nosi me cijelim putem. Ima bijele hlače i plavu majicu. Rastajemo se i ljubimo u usta, onako da se prvo malo iskreveljimo, a onda kobjage poljubimo. To je nešto naše. Na kolodvoru je puno djece i raspoređujemo se u četiri autobusa.“¹¹⁷ U sjećanju na Vukovar autorica navodi stvarne lokacije kao mjesta sjećanja:

¹¹⁶ Simić Bodrožić, I., *Hotel Zagorje, Profil multimedija, Zagreb, 2010.*, str. 123.

¹¹⁷ Isto, str. 6.

gradsko kazalište, osnovna škola, hotel Dunav... U romanu se i fotografije pojavljuju kao medij pamćenja. Jedna od njih je i fotografija koja se našla u kući bake i djeda kada su neprijatelji ušli u nju: „Pogledom tražim tatu, a kad ga uhvatim , vidim da i on mene gleda pa mi kaže: 'Perka, dolazi ovamo!' Mislim da će me grditi, već znam da ću se rasplakat, a on me samo privuče uz sebe i kaže: 'Tu stani, ispred mene.' Miluje me po kosi i dobaci u zrak, nikome određeno: 'Pa na njoj se vidi da je naša!' Aparat škljocne, a ja zauvijek ostanem ispred njega, s njegovom rukom koja me štiti i gledam drsko u ženu iza Polaroida, meni nitko ništa ne može. Fotografija je ubrzo gotova i onda se seli na stolić u hodniku pokraj telefona, a kasnije dobiva i okvir. Tamo ostaje sve do trenutka u kojem jedan četnik ulazi u kuću nakon što je zaklao dedu i kaže: 'Oću da mi nađete i ostale s ove slike. Ima da svi završe kao deda'.”¹¹⁸

Autorica svjedoči o teškim godinama života svoje obitelji. Pripovjedačica s početka romana je premalena da bi propitivala utjecaj ideologije na razvoj rata i odlazak iz svog doma, ona jednostavno prezire sve koji dolaze s prostora s kojeg dolaze i oni ljudi koji su došli rušiti i ubijati u njezin grad. Ipak, njezino generaliziranje ne mijenja se niti kasnije.

¹¹⁸ Isto, str. 110.

6. INTERPRETACIJA RATA

Za vrijeme svakog rata, a i nakon njega, nastaju tekstovi koji kao produkt takvoga zbivanja prenose općeprihvaćenu interpretaciju rata. Takve tekstove možemo svrstati pod nazivnik *velika ratna priča*. Unutar njih možemo naći kulturne simbole i kodove koji jasno odvajaju žrtvu od napadača. Narativi koji govore *općeprihvaćenu ratnu istinu* čine kanon koji oblikuje svijest društva o ratu.

U Hrvatskoj je dozvoljena samo jedna interpretacija Domovinskoga rata. Prema toj interpretaciji Hrvatska je žrtva, dok je Srbija agresor. Broj žrtava, uništenih kulturnih i materijalnih dobara na hrvatskoj strani idu u prilog takvoj interpretaciji. Svaka drugačija interpretacija shvaćena je kao potencijalno opasna. Postavlja se pitanje može li dominantna interpretacija Domovinskoga rata biti jednostavna s obzirom na kompleksnost i višeslojnost koji dolaze s fenomenom kao što je rat. Kako bismo se suočili s prošlošću, rat treba sagledati sa svih strana. Mediji i dalje puno prostora posvećuju priči o Domovinskome ratu i ratnim zločinima počinjenima od strane neprijateljske vojske, potencirajući često mržnju prema onima s kojima smo vodili rat 90-ih.

Mit kao dio naracije koja tvori naciju možemo naći i u ovim romanima, ali ga neki od njih i potkopavaju. Oštra kritika društva kao i prozivanje političkih stranaka i političara kao odgovornih za kaos u društvu u gotovo svim romanima odraz su književne nezavisnosti. U glavnom fokusu ovih romana nalazi se pojedinac i njegova sudbina unutar tog povijesnog vrtloga zvanog Domovinski rat.

7. MIT NAŠ SVAGDAŠNJI ILI KULTURNI RAT

Početak 20. stoljeća hrvatska nacija se oblikovala politički konstruirajući vlastitu državu, dok se na ostale načine formirala i prije toga, a nastavlja i nakon tvorenja države. Inteligencija je imala važnu ulogu u tome. U vrijeme rata bilo je važno djelovati na duh naroda na način koji potiče i bodri. Veliku pomoć u toj namjeri daje mit koji ima važnu domoljubnu funkciju. Putem njega se rekonstruira i nacionalni identitet. Stoga on igra „važnu ulogu u trenucima nacionalnoga konstituiranja ili homogeniziranja.“¹¹⁹ Pisci, redatelji, povjesničari, umjetnici i dr. uključuju mitove u svoja ostvarenja. To za posljedicu daje snažniji doživljaj jedinstva zajednice unutar svakog pojedinca. Mitologiju tako možemo sresti u književnim djelima, a javlja se i kao dio repertoara u romanima koje sam interpretirala u ovome radu. Među njima postoje i oni koji ironiziraju mit. Takav karakter romana upozorava na iskorištavanje mitskih elemenata u svrhu njihovog potkopavanja.

Zahvaljujući intelektualcima i medijima poseban se naglasak stavlja na nacionalni identitet čije osvješćivanje vodi pripadnike nacije na prvu liniju obrane od agresije. Veliku ulogu u tome igra i nacionalizam koji se 90-ih godina etablirao kao vodeća ideologija. Mišćević ističe da zlobna varijanta nacionalizma drži upravo mitologiju kao konstitutivnu za identitet naroda. „U tom pogledu negativnog stava spram susjeda (uključujući i mitološki bazirane teritorijalne tvrdnje), on tolerira, ako čak ne preporuča žrtvovanje suradnje konstrukciji i afirmaciji nacionalnog identiteta.“¹²⁰

Osim navedene funkcije mita da bodri i potiče, on ima zadatak izbrisati činjenice za koje se smatra da nisu korisne u konstruiranju identiteta. U toj zadaći nacionalizam nameće mit kao povijest. „Stvara se novi kolaž, pick and mix, novi sadržaj koji se temelji na novoj selekciji poželjnog i korisnog, te

¹¹⁹ Mišćević, N., *Nacionalizam: Etički pogled*, Naklada Kruzak, Zagreb, 2006., str. 54.

¹²⁰ Isto, str. 56.

njegovu odvajanju od onoga što treba biti zaboravljeno i izbrisano.¹²¹ Taj odabir kreće od korištenja dvjema strategijama: *terorom zaborava* i *terorom sjećanja*. Dubravka Ugrešić definira ih kao tjeranje na zaborav onoga čega se sjećamo i tjeranje na sjećanje onoga čega se ne sjećamo.¹²² Za očuvanje nacionalnog pamćenja od nepobitne su važnosti nacionalne institucije kroz koje se tijekom i nakon rata očituje djelovanje spomenutih strategija.

Poznato je da su u povijesti tijekom ratnih razaranja uništavani brojni nacionalni spomenici koje svaka nacija poima kao „svetilišta, mesta na kojima pojedinac može da učestvuje u kultu nacije i oseti jezu do najsvetijeg.“¹²³ Veliki broj tako uništenih kulturnih ustanova i nacionalnih spomenika daje na znanje da neprijateljska vojska ima za cilj izbrisati i kolektivno pamćenje i nacionalni identitet. Kao primjer mogu poslužiti dokumentarna izvješća koja svjedoče o tome kako je „u Hrvatskoj (ne uključujući okupirana područja) od početka agresije 1991. do polovice 1992. spaljeno, uništeno, teže ili lakše oštećeno više od 210 knjižnica.“¹²⁴ Devedesetih se događa i manje poznati „knjigocid“ koji nije učinjen od strane neprijatelja. Diljem Hrvatske dolazi do uništavanja knjiga pod krinkom „otpisa“. O ovome je fenomenu na više od 600 stranica pisao Ante Lešaja. Stranice te knjige svjedoče nam o progonu knjiga koje su u godinama nakon rata postale nepodobne, a uglavnom se radilo o knjigama pisanim na ćirilici i srpskim jezikom.¹²⁵ Uništeni naslovi promatrani su kao ideološki neprihvatljiv, opasan i štetan pisani materijal. Takvo se sustavno uništavanje knjiga može protumačiti kao uništavanje simbola prošloga života (zajedničkoga

¹²¹ Ugrešić, D., *Kultura laži: (antipolitički eseji)*, Biblioteka Bastard, Zagreb, 1999., str. 92.

¹²² Isto.

¹²³ Assman, A., *Rad na nacionalnom pamćenju, XX vek*, Beograd, 2002., u: Kramarić, Z., *Politika, kultura, identitet (interkulturalni dijalog)*, Školska knjiga, Osijek-Zagreb, 2013., str. 44.

¹²⁴ Šapro-Ficović, M, *Život knjižnica pod granatama*, Vijenac 487, 2012., <http://www.matica.hr/vijenac/487/zivot-knjiznica-pod-granatama-18752/>, (2. svibnja 2020.)

¹²⁵ Lešaja, Ante, *Knjigocid: uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Profil & SNV, Zagreb, 2015.

života Srba i Hrvata u Jugoslaviji). „*Teror zaboravom* proveden je administrativnim putem, medijima i kolektivnom prisilom.“¹²⁶

Napredak nacije može se očitovati samo kada mitovi prestanu upravljati našim društvom. To će se prije svega dogoditi kada se stvori obrazovni sustav koji će budućim generacijama omogućiti kritičko promišljanje, slobodu zaključivanja, istraživanja i govora. Iako nove generacije nisu opterećene mitovima, i dalje se uspješno nalaze načini kako mit održati živim.

¹²⁶ Ugrešić, D., *Kultura laži: (antipolitički eseji)*, Biblioteka Bastard, Zagreb, 1999., str. 92.

8. Zaključak

Tematika ovoga rada je izrazito kompleksna. Ideja nacije i nacionalizma zaokuplja teoretičare, povjesničare, antropologe, književnike, političare i dr. od njezine pojave. Postoje različita tumačenja fenomena nacije. Ja sam se priklonila onom modernističkom prema kojemu je nacija društveni konstrukt. Ona je *izmišljena* (prema Gellneru) ili pak *zamišljena zajednica* (prema Andersonu) što ukazuje na to da nije prirodna datost već je produkt nekog vremena i okolnosti i kao takva ima promjenjiv karakter. S nastankom nacije javlja se i nacionalni identitet kao jedan od kolektivnih identiteta koje svaka osoba nosi u sebi. Pripadnost nekoj skupini ljudi s kojima se dijeli isti teritorij i ljubav prema njemu u ljudima izaziva osjećaj sigurnosti i stabilnosti. Cilj ovoga rada stoga nije propitivati postojanje nacionalnog identiteta jer je očigledno da se većina ljudi u svijetu deklarira kroz nacionalnu pripadnost. Međutim, potrebno je osvijestiti činjenicu da oni ne postoje oduvijek te da predstavljaju sociološki fenomen koji nastaje pod utjecajem društvenih promjena i ideologija. S obzirom na sve navedeno zaključila bih da je izvorni i nepromjenjiv identitet samo mit.

Politička previranja u bivšoj Jugoslaviji dovela su do jačanja nacionalnih identiteta, a ratovi do kojih je došlo u 90-im godinama prošlog stoljeća doveli su do njihove ekspanzije. Svaki rat ostavlja teške posljedice za društvo i igra važnu ulogu u formiranju kulturnoga pamćenja. Svi tekstovi koji progovaraju o Domovinskom ratu svjedoče o tom važnom događaju za život hrvatske nacije i formiranje hrvatske države. Svi intelektualci, pa tako i književnici, imaju veliku ulogu u stvaranju kulturnoga pamćenja jer su oni ti koji rade na slici prošlosti. Književni tekstovi ukazuju na to da su naša pamćenja mnogo šira od slike povijesti. Interpretirani romani nastoje rekonstruirati prošlost te donijeti neku svoju istinu. Ona se može uklapati ili ne uklapati u dominantnu interpretaciju Domovinskoga rata. Većina romana koje sam uključila u ovaj rad progovara o temama koje ne nalaze svoje mjesto u potpunosti u pojednostavljenoj

interpretaciji rata. *Glasom protiv topova* hrabro je progovorio o ulozi politike u borbi za Vukovar i o osjećaju izdaje od strane *Zagreba*. Ratko Cvetnić proziva političke stranke i potkopava mit o hrvatskom vojniku baš kao i Jurica Pavičić koji je svojim romanom još ukazao i na korupciju, mito, privatizaciju i cenzuru medija koji se javljaju u hrvatskom društvu u ratnim i poratnim godinama. Boris Dežulović u svome romanu na duhovit način dotiče se i teme o kojoj se ne priča rado u našem društvu, teme sudjelovanja Hrvata u hrvatsko-bošnjačkom sukobu 1993. godine. Ivana Bodrožić u *Hotelu Zagorje* donosi prikaz života u izbjeglištvu i odnos društva prema izbjeglicama kao društvenim parazitima. Roman *Smrt Vronskog* jedini bi se, od navedenih romana, u potpunosti uklopio u dominantnu pojednostavljenu interpretaciju rata. Taj se roman, zajedno s romanom *Hotel Zagorje*, našao na popisu lektire te je na dobrome putu da postane medij kulturnoga pamćenja. Autori ostalih spomenutih romana su se herojski suočili s prošlošću svoje nacije kritički promišljajući o njoj. Ukazavši na neke od tabu tema našega društva oduprli su se klasičnim ideološkim zahtjevima i na taj način pokušali popuniti prazan prostor sjećanja.

U našoj državi je i 25 godina nakon rata pitanje nacionalnosti osjetljivo pitanje. Za vrijeme rata, kao i poslije njega, koncept nacije je nerijetko isključiv. Dokaz tomu su česti slučajevi diskriminacije u našem društvu. Interpretacija prošlosti uvelike može djelovati na mijenjanje nacionalnog identiteta. Zahvaljujući pamćenju i sjećanjima u književnim djelima čovjek može učiti iz vlastitih grešaka. Nacija koja s jedne strane veliča svoju prošlost, a s druge strane neke njezine dijelove *zaboravlja* nema blistavu budućnost. Nove generacije moraju se upoznavati s različitim interpretacijama nacionalne prošlosti i kritički promišljati o njoj. Samo na takav način možemo promijeniti pogled na nacionalno pitanje. Vjerujem da bi kritičkim pogledom na različite interpretacije rata i usporedbom s interpretacijama onih *Drugih* uspjeli utjecati

na oblikovanje nacije koja će pitanje nacionalnosti staviti u neki drugi plan i na prvom mjestu istaknuti čovječnost i univerzalne ljudske vrijednosti.

9. SAŽETAK

Razumijevanje teme nacije i nacionalizma olakšava shvaćanje društva u kojem živimo. Danas postoje razna tumačenja tih pojmova, a neka od najpriznatijih dolaze od strane modernista. Njihov je model u ovome radu prihvaćen kao okvir za interpretaciju oblikovanja i stanja hrvatske nacije u hrvatskom suvremenom romanu. Koncept nacije promatran je u šest suvremenih hrvatskih romana kojima je glavna tematska okosnica rat 90-ih godina. Interpretacija romana polazi od analize političkih, ekonomskih i inih društvenih promjena. U okviru ove tematike razmatraju se i pojmovi kulturnog pamćenja i sjećanja. U radu se nastojalo ukazati i na velik utjecaj mitologije i ideologije na formiranje nacionalnog identiteta. Cilj ovoga rada bio je, između ostalog, ispitati ulogu književnih djela u izgradnji današnje hrvatske nacije.

10. KLJUČNE RIJEČI

nacija, nacionalizam, nacionalni identitet, hrvatski suvremeni roman, ideologija, kulturno pamćenje, interpretacija rata, mit

11. POPIS LITERATURE

Izvori

1. Simić Bodrožić, Ivana, *Hotel Zagorje*, Profil multimedija, Zagreb, 2010.
2. Fabrio, Nedjeljko, *Vježbanje života / Smrt Vronskog*, Mozaik knjiga d.o.o., Zagreb, 2013.
3. Cvetnić, Ratko, *Kratki izlet: zapisi iz domovinskog rata*, Naklada Ceres, 1997.
4. Dežulović, Boris, *Jebo sad hiljadu dinara*, Nakladnik V.B.Z., Beograd, 2007.
5. Pavičić, Jurica, *Ovce od gipsa*, (BEK – besplatne elektroničke knjige)
6. Mirković, Alenka, *Glasom protiv topova: Mala ratna kronika*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2011.

Knjige:

1. Anderson, Benedict, *Nacija: zamišljena zajednica*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.,
2. Anić, Vladimir, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb, 2003.
3. Assman, Jan, *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Nakladnik Vrijeme, Zenica, 2005.
4. Bagić, Krešimir, *Uvod u suvremenu hrvatsku književnost 1970. – 2010.*, Školska knjiga, Zagreb, 2016.
5. Donat, Branimir, *Književna kritika o Nedjeljku Fabriju*, Dora Krupićeva, Zagreb, 2007.

6. Gajin, Igor, *Hrvatska književnost i kulturni identitet*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2018.
7. Gellner, Ernest, *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura. Zagreb, 1998.
8. Hobsbawn, Eric, John, *Nacije i nacionalizam: program, mit, stvarnost*, Novi liber, Zagreb, 1993.
9. Hermann Lewis, Judith, *Trauma i oporavak*, Nakladnik Ženska infoteka, Zagreb, 1996.
10. Jović, Dejan, *Rat i mir: Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj*, Fraktura, 2017.
11. Katunarić, Vjeran, *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
12. Kramarić, Zlatko, Banović-Markovska Angelina, *Politika, kultura, identitet (interkulturni dijalog)*, Školska knjiga, Osijek – Zagreb, 2013.
12. Kordić, Snježana, *Jezik i nacionalizam*, Derieux, 2010.
13. Lešaja, Ante, *Knjigocid: uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Profil & SNV, Zagreb, 2015.
14. Škiljan, Dubravko, *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*, Golden marketing, 2002.
15. Mandić, Igor, *Književno (st)ratište*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1998.
16. Malešević, Siniša, *Države-nacije i nacionalizmi*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2017.
17. Mišćević, Nenad, *Nacionalizam: Etički pogled*, Naklada Kruzak, Zagreb, 2006.
18. Oraić Tolić, Dubravka, *Muška moderna i ženska postmoderna: rođenje virtualne kulture*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.

19. Primorac, Strahimir, *Linija razdvajanja: Hrvatska proza o ratu i njegovim posljedicama 1990-2010*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012.
20. Sablić-Tomić, Helena; *Hrvatska autobiografska proza: rasprave, predavanja, interpretacije*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.
21. Solar, Milivoj, *Roman i mit: Književnost, ideologija, mitologija*, August Cesarec, Zagreb, 1988.
- 22.. Stančić, Nikša, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Barbat, Zagreb, 2002.
23. Ugrešić, Dubravka, *Kultura laži: (antipolitički eseji)*, Biblioteka Bastard, Zagreb, 1999.
24. Zlatar, A., *Tekst, tijelo, trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.

Članci:

1. Blanuša-Božić, Zrinka, *Nacija bez subjek(a)ta, Kakva je poststrukturalistička koncepcija nacije?*, *Filozofska istraživanja*, br. 30 (2010) , 1-2, str. 311-321.
2. Donat, Branimir, *Rat i književnost : tri zapisa*, *Književna Rijeka : časopis za književnost i književne prosudbe*, ur. Davor Velnić, 2 (1997), 1, str. 60-67.
3. Dyras, Magdalena, *U potrazi za novim identitetom: naracije o hrvatskom identitetu u devedesetim godinama dvadesetoga stoljeća*, *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*, Vol. 1, No. 2, 2010., str. 57-66.
4. Dragojević, Rade, (6.10.2005.), *U bosanski rat na stražnja vrata*, <http://www.zarez.hr/clanci/u-bosanski-rat-na-straznja-vrata>, (13. ožujka 2020.)

5. Grantar, M, *Ispis patnje Vukovara u Fabrijevom romanu „Smrt Vronskog“*, Pasijska baština, 4 (2004/2005), str. 161-169.
6. Kazaz, Enver, *Prikazi uhodanog užasa*, Sarajevske sveske br. 5. <http://sveske.ba/en/content/prizori-uhodanog-uzasa>, (pogledano 22. veljače 2020.)
7. Lujanović, Nebojša, *Destrukcijom identiteta do apsurdna u prozi Mlakića i Dežulovića*, *Croatian Studies Review*, Vol. 6 No. 1, 2010. <https://hrcak.srce.hr/86324>, (19. travnja 2020.)
8. Matanović, Julijana, *Od prvog zapisa do „povratka u normalu“*, *Sarajevske sveske*, br. 5, 2004., <http://sveske.ba/en/content/od-prvog-zapisa-do-povratka-u-normalu>, (15. veljače 2020.)
9. Matanović, Julijana, *Je li to za nas dobro ili možebiti nije?*, *Kolo*, 12 (2002/2003)
10. Pogačnik, Jagna, *Usponi, padovi i konačno dobri radovi*, *Hrvatska revija* 3, 2009., <http://www.matica.hr/hr/355/usponi-padovi-i-konacno-dobri-radovi-21076/>, (1. travnja 2020.)
11. Sablić Tomić, Helena, Ileš, Tatjana, *Grad između pamćenja i zaborava*, Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 37 No. 1, 2011. <https://hrcak.srce.hr/72008>, (15. svibnja 2020.)
12. Senjković, Reana, *Propaganda, mediji, heroji, mitovi i ratnici*, *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, Vol. IV, No. 8, 2001., <https://hrcak.srce.hr/2834>, (14. ožujka 2020.)
13. Šapro-Ficović, Marica, *Život knjižnica pod granatama*, *Vijenac* 487, 2012., <http://www.matica.hr/vijenac/487/zivot-knjiznica-pod-granatama-18752/>, (2. svibnja 2020.)

14. Vedriš, Trpimir, *Povratak nacije?*, Vijenac, (2017.), Matica hrvatska, br. 599, <http://www.matica.hr/vijenac/599/povratak-nacije-26425/>, (12. ožujka 2020.)
15. Žužul, Ivana, *Pamćenje, sjećanje i zaborav: figure oblikovanja nacionalne kulture*, Dani hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 37, No. 1, 2011., str. 37-65.

Elektronički izvori

1. Dežulović, Boris, (8.4.2008.), Moji likovi ne ginu za domovinu, <https://kliker.info/boris-dezulovi-moji-likovi-ne-ginu-za-domovinu/>, (12. ožujka 2020.)
2. Rapaić, Sanja, (27.4.2016.) *Diskriminacija na nacionalnoj osnovi buja, a strategija suzbijanja ne postoji*, <https://www.index.hr/vijesti/clanak/diskriminacija-na-nacionalnoj-osnovi-buja-a-strategija-suzbijanja-ne-postoji/889929.aspx>, (10. ožujka 2010.)
3. Zlatar, Andrea, *Književno vrijeme: sadašnjost*, http://www.b92.net/casopis_rec/61.7/pdf/169-173.pdf, (22. veljače 2020.)